

ÚJ NÉZŐPONT

XII. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

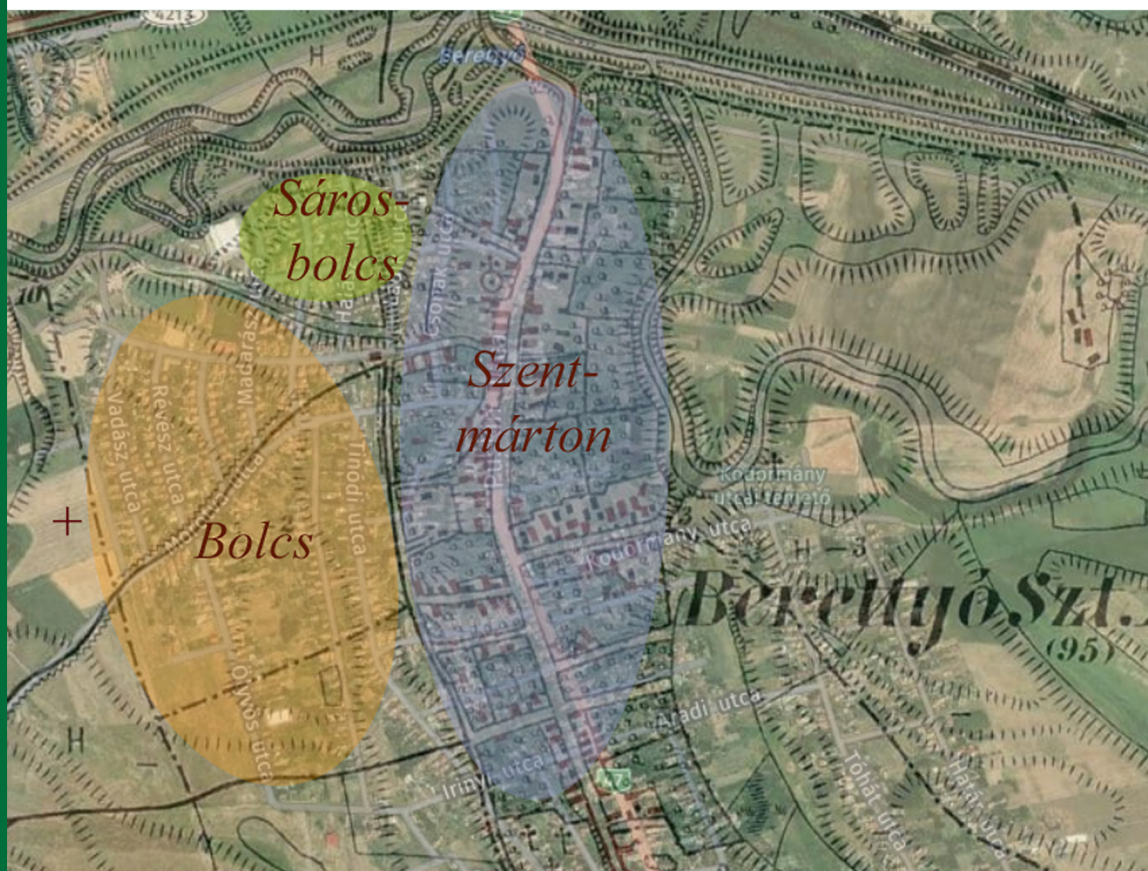
TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOCSI ZSÓFIA: GONDOLATOK A HELYTÖRTÉNET- ÉS/VAGY
TELEPÜLÉSTÖRTÉNET-ÍRÁSRÓL RÉGÉSZETI MEGKÖZELÍTÉSBEN

EMÓDI ANDRÁS: A SZALACSI NÉGELYKUKÚ HÍD ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

SZÓKE RICHÁRD RAJMOND: ADALÉKOK A BERETTYÓJFALUI
VÁLASZTÓKERÜLET 1848 ÉS 1939 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ

ÚJ NÉZŐPONT

XII. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

XII. évfolyam 2. szám

Debrecen, 2025.

Szerzőink

Bocsi Zsófia, régész-történész (Mecenatura Bt., Debrecen)
Emődi András, levéltáros (Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára,
Nagyvárad)

Szőke Richárd Rajmond, történész-muzeológus (Bihari Múzeum, Berettyóújfalu)

Főszerkesztő
Brigovác László

Szerkesztőség
Prof. Dr. Papp Klára, Szendiné dr. Orvos Erzsébet,
Dr. Szendrei Ákos, Török Péter, Dr. Vajda Mária

Szerkesztőbizottság
Dr. Bán Gergely Károly, Dr. Gulyás László Szabolcs, Kolozsvári István,
*Kujbusné dr. Mecsei Éva, **Dr. Seres István**, Dr. Szabadi István, Dr. Szabó-Zsoldos Gábor,*
Szekeres Gyula, Székla Gergő, Dr. Szilágyi Ferenc, Dr. Szilágyi Zsolt,
Dr. Tózsá-Rigó Attila Győző, Tóth Áron, Dr. Veres Tünde

Technikai szerkesztő
Katona Péter

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Felelős kiadó: *Dr. Szendrei Ákos, elnök (Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület)*

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

BOCSI ZSÓFIA: Gondolatok a helytörténet- és/vagy településtörténet-írásról régészeti megközelítésben.....	5
EMŐDI ANDRÁS: A szalacsi Négylyukú híd építéstörténete	33
SZÓKE RICHÁRD RAJMOND: Adalékok a berettyóújfalui választókerület 1848 és 1939 közötti történetéhez	48

Contents

Studies

ZSÓFIA BOCSI: Thoughts on the Writing of Local and/or Settlement History from an Archaeological Perspective.....	5
ANDRÁS EMÓDI: The Construction History of the Four-Hole Bridge in Szalacs	33
RICHÁRD RAJMOND SZÓKE: Contributions to the History of the Berettyóújfalu Electoral District between 1848 and 1939	48

Bocsi Zsófia

Gondolatok a helytörténet- és/vagy településtörténet-írásról régészeti megközelítésben

Bevezetés

A helytörténetírás és településtörténet-írás fogalmi nem írhatók le egy általánosan elfogadott definícióval, megkülönböztetésük még a műfaj művelői számára sem mindig egyértelmű feladat.¹ Ezt nem könnyíti meg, hogy a helytörténetírásnak, mint műfajnak a megítélése az idők során folyamatosan veszített értékéből, és időről időre – gyakorlatilag megszületése óta állandó jelleggel – kapcsolódik hozzá egy egyenesen pejoratív, leicsinyló attitűd is.² A később megszületett új fogalmak és műfajok, mint a településtörténet, mikrotörténet vagy a lokális társadalom története kétségkívül jobban csengenek. Mindemellett a középkori helytörténettel foglalkozó szakemberek számára nehéz elvonatkoztatni attól a tényről, hogy e történeti műfajnak a művelői a mai napig egy olyan alapvető módszertani útmutatót használnak sorvezetőként, aminek a címében a gyakran lenézett, stigmatizált helytörténeti kutatás meghatározás áll. A majd fél évszázada megjelent cikket Solymosi László írta „*A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása*” címmel.³

Jelen írás célja annak a bemutatása, hogy hogyan látja a helytörténetírást egy olyan kutató, aki egyik szemével a történettudomány, a másikkal pedig a régészettudomány prizmáján keresztül szemléli az akár így, akár úgy nevezett műfajt, amit legjobb tudása szerint próbál művelni. A két halmaz közös metszete egyben meghatároz egy viszonylag szűknek

¹ A helytörténeti kutatás általános voltánál és népszerűségénél fogva kiterjedt szakirodalommal rendelkezik, melynek részletes ismertetésére jelen írás nem vállalkozhat, mivel célja nem egy historiográfiai összefoglalás. Utóbbira, kitérve a „vidéki történetírás” értelmezési lehetőségeire is, nemzetközi kitekintéssel ld. Kövér 2019. A falutörténetírás historiográfiájára ld. Hudi 2003.; Város- és helytörténet viszonylatában ld. Vonyó 2003.; A műfaj célkitűzéseire, módszereire ld. Mályusz 1923–1924.; Mályusz 2003.; Vörös 1972.; Kövér 2019. Történettudomány és helytörténet viszonyára, valamint a helytörténetírás „szereplőire” ld. Bayer 2019.; A helytörténetírás „evolúciójára”, az országos történetíráshoz való viszonyára, illetve a helytörténetet a társadalomtörténet felől megközelítő szemléletmódra ld. Gyáni 1990.; Gyáni 2019.; A helytörténetírás módszertanára és a benne rejlő lehetőségekre, különösen a hely és az ember viszonyára ld. Vonyó 2019. Meg kell említenünk a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület több évtizedre visszanyúló munkásságát, amely eddig konferenciák és tanulmánykötetek sorával gazdagította és „írja” továbbra is Magyarország történetét a társadalomtörténet aspektusaiból vizsgálva. <https://www.hajnalkor.com/>. A téma szempontjából egy másik fontos kezdeményezés az a két – 2017 novemberében Pécsen, illetve 2018 augusztusában Zamárdiban megrendezett – konferencia, amelyek az emberközpontú történetírást és a helytörténeti kutatást helyezték fókuszba, változatos nézőpontokból megközelítve, különböző korszakok és vidékek kutatásain, illetve esettanulmányokon keresztül bemutatva a kapcsolódó szűkebb kérdésköröket. Jellemző, hogy az elhangzott 44 előadás közül mindössze négy foglalkozott középkori témával, ebből három a helytörténetírás forrásait tárgyaló szekcióban hangzott el. Lengvári (szerk.) 2018.

² Szinte nincs olyan helytörténetírással foglalkozó publikáció, amelyben ez ne kerülne említésre az amatőr, autodidakta helytörténészek kapcsán. Néhány példa rá: Mályusz 1923–1924. 539.; Mályusz 2003. 481.; Gyáni 1990.; Pejtin 2008. 11–16.; Gyáni 2019. 29–32.; Kövér 2019. 73. Másrészt állandó téma volt a műfajnak – a jobbára akadémikusok által művelt – országos történetírással való összevetése, ami csak egy alá-fölrendeltségi viszonyrendszerben tudta elképzelni a helytörténészek tollából született, térbeli kereteikből kiindulva is nyilvánvalóan kisebb volumenű munkákat. Pl. Gyáni 2019. 25–29.

³ Solymosi 1976.

mondható időbeli keretet is: azt a néhány évszázadot, amelyről mind írott, mind tárgyi emlékek a rendelkezésünkre állnak, viszont híján van még a harmadik nagy forráscsoportnak, a szóbeli hagyatékoknak (*oral history*). A történész forrásbázisa és fegyvertára állandónak tekinthető, ugyanakkor vannak olyan segéd- és társtudományok, amelyek az elmúlt évtizedekben dinamikus fejlődésen mentek – és mennek azóta is folyamatosan – keresztül, és ha nem is a szó szoros értelmében véve „mesélnek”, aki ért ezeken a nyelveken, képes megfejteni az üzeneteket. A régészettudományban ilyen például a műszeres lelőhelydiagnosztikai módszerek általánossá válása, a tájrégészeti kutatások előtérbe kerülése, de említhetjük a történeti ökológia, tájtörténet, környezettörténet, klimatológia, vagy éppen a történeti névtan eredményeit is, amelyek bevonásával a helytörténeti kutatásokat is sokkal eredményesebben lehet végezni.

A helytörténeti kutatás a történész oldaláról

A történész szemszögéből nézve a helytörténeti kutatásnak van egy megszokott menetrendje és metódusa,⁴ amin a már idézett cikk részletesen és alaposan vezet végig lépésről lépésre, így a téma szempontjából elkerülhetetlen a vázlatos ismertetése, lévén, hogy módszertani szempontból erre a szűk időszakra vonatkozóan alaposabb összefoglalás azóta sem látott napvilágot. A tanulmány megszületésének oka nagyon hasonló volt a mostanában is tapasztalható tendenciához, miszerint a társadalom részéről növekszik az igény a helytörténet megismerése iránt – ami önmagában véve egy öröndetes jelenség –, a megszülető munkák színvonala viszont sokkal inkább függ az azokat megíró helytörténészek felkészültségétől, mint a társadalom igényétől és ösztönző erejétől. Ez a felismerés egy ciklikusan visszatérő problematika a helytörténetírásban: a millennium méltó megünneplésére tervezett, Borovszky Samu nevével fémjelzett nagy vármegyei monográfiasorozatnak⁵ az elkészítése során ugyanúgy felmerült az egyes kötetek szerzőit illetően,⁶ akár csak száz,⁷ félszáz évvel ezelőtt,⁸ vagy éppenséggel napjainkban az időszerűvé vált újabb összefoglalások kapcsán. Az elkészült művek hullámozó színvonalát okozó legnagyobb különbség – ismét egy hasonlattal élve, ezúttal a középkorból véve – mindig a céhbeli és a céhen kívüliek, a mára szintén pejoratív jelzővé vált kontárok között volt.⁹ Összességében elmondható, hogy nincs új a nap alatt.

Visszatérve a cikkhez, Solymosi László elsőként a középkorral foglalkozó helytörténet tárgyát határozza meg, ami a kiválasztott mai település egykori és mai határában levő valamennyi elpusztult és fennmaradt középkori település, elsősorban falu és mezőváros múltjának a feltárását jelenti. Kiemeli, hogy a kutatásnak mind térben, mind időben nagyobb keretet kell szabni, mint az szorosan véve indokolt lenne. Térben azért, mert a településnek a szűkebb-tágabb környezettel való kapcsolata, az úthálózatban betöltött

⁴ Például Szántó 1997. (főiskolai jegyzet); Pejín 2008. (múzeumi kiadvány). Szántó Imre egyetemi jegyzetének az elődje egy 1956-ban megjelent módszertani segédlet volt, ami a helytörténeti kutatások fellendítésére 1954-ben tartott regionális tanácskozások eredményeként született meg. Kővér 2019. 70–75.

⁵ Borovszky–Sziklay 1896–1914.

⁶ Pesty–Frankl 1872.; Tagányi 1894.

⁷ Mályusz 1923–1924.

⁸ Solymosi 1976.

⁹ Mályusz Elemér autodidaktákról és szakképzett történetírókról, máskor tanulatlan dilettánsokról és szakemberekről ír. Mályusz 1923–1924. 539.; Mályusz 2003. 481.

szerepe csak így értékelhető, időben pedig azért, mert az országos történet szempontjából releváns periódushatárok nem minden esetben jelentenek választóvonalat az adott település történetében is.¹⁰ Például egy, a tatárjárás által kevésbé érintett területen a településstruktúra 13. században lezajló átalakulásával kapcsolatosan inkább olyan hosszabb, egyéb tényezők által befolyásolt folyamatok hatásaival érdemes számolni, mint az egész Európát érintő pusztásodás,¹¹ vagy a klimatikus viszonyok és az azzal szorosan összefüggő gazdálkodási módok megváltozása.¹² A középkor tekintetében akár a korábbi, népvándorlás korra vonatkozó régészeti, történeti adatok, akár a mohácsi csatát követően keletkezett, 16–18. századi írott és térképes források megismerése is nélkülözhetetlen az ok-okozati folyamatok értelmezése miatt.

Solymosi László tanulmányának első része az írott források csoportosításával és a konkrét típusok ismertetésével folytatódik. Ezek egyrészt a jogi aktusokat rögzítő, jogokat biztosító, az összes többenél jóval nagyobb számban fennmaradt oklevelek, másrészt ennek az ellentettjei, a nem jogi célzatú, hanem inkább a mindennapi életről tudósító, relevanciájuknál fogva már keletkezésük idejében is a megőrzésre kevésbé érdemesnek tartott gazdasági jellegű feljegyzések, számadások, levelek. Utóbbiak az oklevelekhez képest elenyésző számban maradtak fenn, tekintve hogy csak pillanatnyilag bírtak jelentőséggel. Helytörténeti szempontból a középkori írott emlékek tíz legfőbb típusa a következő: 1. kiváltságlevelek, 2. urbáriumok, 3. adólajstromok, 4. adománylevelek, 5. osztálylevelek, 6. határjáró levelek, 7. ítéletlevelek, 8. magánlevelek, 9. leltárak, 10. végrendeletek.¹³

A második rész témája a helynévanyag, azon belül is a személynevek és azoknak a különböző típusai, illetve a másik nagy csoport, a földrajzi nevek. Előbbit illetően az Árpád-kori személyneveket Fehértói Katalin gyűjtötte fel, míg a 13–16. századi magyarországi személynévállományra, névadási és névhasználati szokásokra, illetve a családnevek kialakulására Slíz Mariann állított össze egy adattárat.¹⁴ Gulyás László Szabolcs pedig több tanulmányában vizsgálta mezővárosi foglalkozásneveken, valamint jobbágyneveken keresztül azok ipar-, valamint migrációtörténeti vonatkozásait a középkori magyar városfejlődéssel összefüggésben.¹⁵ A földrajzi nevek körébe sorolható dűlőnevek alapján a korábbi településhálózatot, a domborzati és vízrajzi viszonyokat, a korabeli növénytakarót és az egykori közös, majd egyénivé váló határhasználatot¹⁶ rekonstruálhatjuk. Mályusz Elemér olyannyira fontosnak gondolta ezt a forrástípust, hogy a két világháború között meghirdetett – a kötetet szerkesztő Hóman Bálint által¹⁷ – népiségtörténetnek nevezett

¹⁰ Solymosi 1976. 123–124.

¹¹ Szabó István a pusztásodás jelenségének leírásán túl a lehetséges okokkal is foglalkozott, amelyek közül a legmeghatározóbbaknak a gazdasági és társadalmi tényezőket, a feudális „magánháborúkat”, a pestist, háborúkat és elemi csapásokat, valamint az elviselhetetlen terheket tartotta. Szabó 1971. 139–188. Utóbbi esetében Nógrády Árpád és Neumann Tibor kutatásai új megvilágításba helyezték a forrásokból kiolvasható számadatokat. Nógrády 1996.; Nógrády 2002.; Neumann 2003. Pest megyei példákkal, de a pusztásodás jelenségére vonatkozóan általános érvényű megállapításokkal ld. részletesebben: Tringli 2001. 102–109.

¹² Rác 2006., különösen: 37–45.; Laszlovszky 2006.

¹³ Solymosi 1976. 125–136.

¹⁴ Fehértói 2004.; Slíz 2017.

¹⁵ A teljesség igénye nélkül ld. Gulyás 2008.; Gulyás 2009.; Gulyás 2011.; Gulyás 2014.; Gulyás 2015.

¹⁶ A faluhatárok kutatásában rejlő lehetőségekre Rác György hívta fel legutóbb a figyelmet, kiemelve mind a régészeti, mind a történeti oldalról felmerülő bizonytalanságokat a feltárt és a forrásokban megjelenő településtípusok értelmezése kapcsán. Véleménye szerint a terminológiai problémákat csak a két tudomány együttműködése tudná megnyugtatóan feloldani. Rác 2018.

¹⁷ Kövér 2019. 63. 23. és 24. sz. jz.

kutatási programja egyik alapvető feladatául állította egy dűlőnévgyűjtemény felállítását.¹⁸ A középkori településeket jelölő helységnevek a települések koráról, lakóiról, birtokosairól, gazdasági funkciójáról, építményeiről, intézményeiről, de osztódásukról vagy pusztulásukról is tájékoztatnak.¹⁹ Az utóbbi évtizedekben régészeti oldalról egyes kutatók a helynevek és a lelőhelyek kapcsolatával is elkezdtek foglalkozni: Torma István a régészeti vonatkozású helynevekhez kötődő mondák kutatásával,²⁰ míg K. Németh András Tolna megye területének több szempontú vizsgálatával, például az elpusztult középkori templomok emlékét őrző földrajzi neveket illetően.²¹ Megjegyzendő, hogy a történész által fellelhető első írásos említés korántsem azonos a település keletkezésének, vagy éppen a neve létrejöttének idejével, pusztán azt bizonyítja, hogy abban az adott időpillanatban a település már létezett. Ezt kell kiegészíteni minden esetben a helynévtipológiával és a régészeti eredményekkel.²² Előbbi terén Hajdú-Bihar megye nagy előnye, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a Debreceni Egyetemmel együttműködve 2013-ban létrehozta a Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportot, amelynek tagjai – Hoffmann István és Tóth Valéria irányítása alatt – már korábban is számos, a bihari térségre fókuszáló értékes tanulmánnyal és szótárral gazdagították az ezirányú ismereteinket, mint például a magyar földrajzi köznevek felgyűjtése, vagy a Bihar vármegyei településnevek történeti-etimológiai elemzése.²³ Ezeknek a kiadványoknak a forgatása abban is segítséget nyújt, hogy a helytörténeti kutató ki tudja szűrni a felgyűjtött helynévanyagból azokat a középkornál később keletkezett helyneveket és földrajzi neveket, amelyek akár középkori eredetűek is lehetnek.

Solymosi professzor tanulmányának harmadik – és a legtöbb helytörténész számára talán legnehezebben teljesíthető – része a levéltári kutatás és levéltárrekonstrukció címmel illetett fejezet. Mivel a középkorban a földtulajdon és a rá vonatkozó oklevelek elválaszthatatlanok voltak, ezek együtt öröklődtek, vagy cseréltek gazdát egy-egy adásvétel során, ily módon földesúri levéltárakat hozva létre. Másfelől a hivatali működés, az oklevéladó tevékenység, igazgatási és bíraskodási feladatot ellátó hatóságok működése is különálló levéltárak létrejöttét eredményezte, még ha bizonyos országos hatókörű hivatalok, mint a nádor, az országbíró, vagy később a megyék nem is rendelkeztek hivatalosan ilyen levéltárral, ám ideális esetekben az egyes tisztségviselők saját családi magánlevéltárakban

¹⁸ A gyűjtést egyrészt a kéziratok és kataszteri térképek feldolgozásával, másrészt egy minden – a trianoni békediktátumokkal a határon túlra került – településre kiterjedő kérdőíves (például többnyelvű település esetén a dűlőnevet minden nyelven feltüntetve) adatgyűjtés útján képzelte el, amelynek kitöltése a helyi jegyző, tanító, lelkész feladata lett volna. Mályusz 2003. 482–485. Megjegyzendő, hogy hasonló módszerrel már történt addigra egy ilyen gyűjtés Pesty Frigyes kezdeményezésére, amiről maga Mályusz is megemlékezett, ám ezt nem tartotta elég alaposnak és részletesnek, mivel szerinte „nem odaadó buzgalmi és szakképzett emberek végezték, hanem közigazgatási tisztségviselők.” Mályusz 2003. 486. Pesty Frigyes helynévtárának digitalizált, kereshető adatbázisa: https://mnb.unideb.hu/pesty.php?loc=pst_frgys_bmtr

¹⁹ A földrajzi nevek jelentésének értelmezése terén sokáig Kiss Lajos etimológiai szótára volt a kiindulópont. Kiss 1988.

²⁰ Torma 2015. További szakirodalmat ld. K. Németh 2022. 339.

²¹ K. Németh 2013.

²² Solymosi 1976. 136–149.

²³ A teljesség igénye nélkül néhány példa: Rácz 2022a. (első kiadása: 2007); Bába–Nemes 2014.; Hajdú-Bihar megye helynevei sorozat 2015–; Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1–4. 1997–2017. Utóbbi a Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. sorozatára épülő, már 1997 óta kiadott sorozat.; Helynévtörténeti Tanulmányok c. folyóirat. 1–17. 2004–2021.; Magyar Nemzeti Helynévtár Program (2024–) <https://mnb.unideb.hu/>

megőrizhették ezeket az iratokat. Sajnos a falvak és a mezővárosok esetében – egy-két kivételtől eltekintve, például Debrecen²⁴ – ezekkel a levéltárakkal nem számolhatunk: legfeljebb kiváltságseleveleiket őrizték meg, sokszor azokat is később, a 18. században másolva le a különböző levéltárak anyagából. A központi királyi és a legtöbb hiteleshelyi levéltár elpusztult a háborús időkben, így a fennmaradó középkori forrásanyag a különböző családi, egyházi, hiteleshelyi és városi középkori eredetű levéltárakban maradt fenn. A helytörténeti kutatást minden esetben az okleveles forrásanyagból szisztematikusan kigyűjtött és rendszerezett adattárakkal kell kezdeni, azon belül is a középkor évszázadaira vonatkozóan Györffy György és Csánki Dezső történeti földrajzi munkáival.²⁵ Az előbbi munka folytatását célul kitűző Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza új sorozata nemcsak az eddig kiadatlan megyék kéziratainak publikálását, de módszertani újításokat is vállalt. A korábbi kötetekhez képest jóval gazdagabb és kidolgozottabb térképmelléklettel rendelkezik, ezen kívül a megye kialakulását, vízrajzát, domborzatát és erdőségeit, valamint utait, átkelőhelyeit, hídjait és vámhelyeit külön szöveges fejezetekben is részletesen tárgyalja.²⁶ A szűk régiót tekintve Bihar megye esetében Jakó Zsigmond műve megkerülhetetlen,²⁷ de Mályusz Elemér²⁸ és tanítványai nevéhez fűződik ebből a korszakból több környező megye településtörténeti adattárának az összeállítása is, mint például Szatmár megyéé Maksay Ferenc, Kolozs megyéé H. Balázs Éva,²⁹ Máramaros megyéé pedig Bélay Vilmos tollából.³⁰ A később született munkák közül Mező András és Németh Péter Szabolcs megyéről³¹ és az utóbbi szerző Szatmár megyéről írt köteteket kell megemlíteni.³² Ezeket az elsődleges adatgyűjtéseket aztán levéltári kutatásokkal lehet és kell bővíteni. Ennek hármas célja van, egyrészt a kiadott forrásanyag ellenőrzése,³³ másrészt a kiadatlan források megismerése, harmadrészt pedig a megismert források körének a kibővítése, a már kiadott anyag visszaellenőrzése, illetve a számunkra korábban ismeretlen forrásanyag felkutatása révén. Majd fél évszázaddal ezelőtt az volt a tapasztalat, hogy a helytörténet-írást művelők itt befejezték munkájukat, ha egyáltalán eljutottak a település és a települést

²⁴ Herpay 1916. 3–15.

²⁵ Györffy 1963–1987.; Csánki 1890–1913.

²⁶ A munka oroszlánrészét Nógrády Árpád vállalta magára, ő jegyzi a sorozatból eddig megjelent Sáros megye kötetét, míg Somogy megye előkészületi munkálatai továbbra is folyamatosan zajlanak. Nógrády 2022.

²⁷ Jakó 1940.; Jakó Zsigmond település- és népiségtörténeti kutatásaira összefoglalóan ld. Lupescuné Makó 2017.

²⁸ Mályusz 1922. Mályusz Elemér bölcsészdoktori disszertációját Turóc megye kialakulásáról írta, amely első nagy monográfiként jelent meg. Később a tanítványaiból szerveződött munkaközösség folytatta az elkezdett munkát, melynek 8 kötete jelent meg 1937 és 1943 között a Település- és népiségtörténeti értekezések címet viselő sorozatban. Felsorolásukat ld. Lupescuné Makó 2017. 45. 7. sz. jz.; Közülük néhányat alább említünk.

²⁹ H. Balázs 1939.

³⁰ Bélay 1943.

³¹ Mező–Németh 1972.; Németh 1997. A könyv második kiadása ugyanezen a címen 2008-ban jelent meg.

³² Németh 2008.

³³ Arra, hogy ez mennyire indokolt és nem „időpazarlás”, sajnos számos példát lehet említeni, álljon itt most közülük kettő. Az egyik a Zsáka első írásos említésére vonatkozó, a helytörténeti irodalomban tévesen meggyökeresedett 1214-es *Yzsonlaka* „adat”, amely egészen biztosan nem szerepel a Várad Regisztrumában. Valószínűleg O’sváth Pál művéből ered, a Zsákához tartozó Orosi puszta hozott adat tévesen történt Zsákára vonatkoztatásából. Gulyás 2024. 50–51.; Boesi 2024. 25. 8. sz. jz. A másik a debreceni Szent András templomot elsőként említő 1326-os pápai oklevélnek a szakirodalom számára – eddig úgy tűnik, hogy ebben a formájában – „ismeretlen” Debrecen említése. Itt ugyanis az oklevelet teljes átírásban közlő Augustin Theiner *in villa de Broten* olvasata került be a további szakirodalomba – a hibás kiadást jelölő (!) javítás nélkül. Györffy 1963–1987. I. 610. Az eredeti oklevélben az idézett helyen viszont egyértelműen *in villa Debroten* olvasható, tehát nem a Brotenről nevezett faluban, hanem Debrotenben, azaz Debrecenben időző domonkos szerzetesekről van szó. A hivatkozott forrásokra ld. D. Szabó 2016. 8.

birtokló család levéltárának átnézéséig. A középkori forrásanyag szórtsága miatt további kutatások indokoltak, például az újkori tulajdonos középkori levéltárának megismerése által, vagy az örökösödés útján bekapcsolódó újabb családok iratanyagának, illetve a környéken birtokos középkori és újkori intézmények és családok levéltárainak vizsgálatával, amiből akár új rokoni, vagy éppen gazdasági, familiárisi szálak is ismertté válhatnak. Kívánatos a területileg illetékes középkori oklevéladó szervek, a megye és a hiteleshelyek levéltárainak átnézése is – Bihar vármegye esetében például ide tartoznak a többezer tételt számláló nemesi perek ügyiratai. Mivel ezek a tételek egy hódoltságos megyét tekintve is több száz oklevél átnézését jelentik a gyakorlatban, az időbeli és anyagi források rendelkezésre állásának függvényében ezek nyilvánvalóan szűkítendőek.³⁴

A helytörténeti kutatás a régészet oldaláról

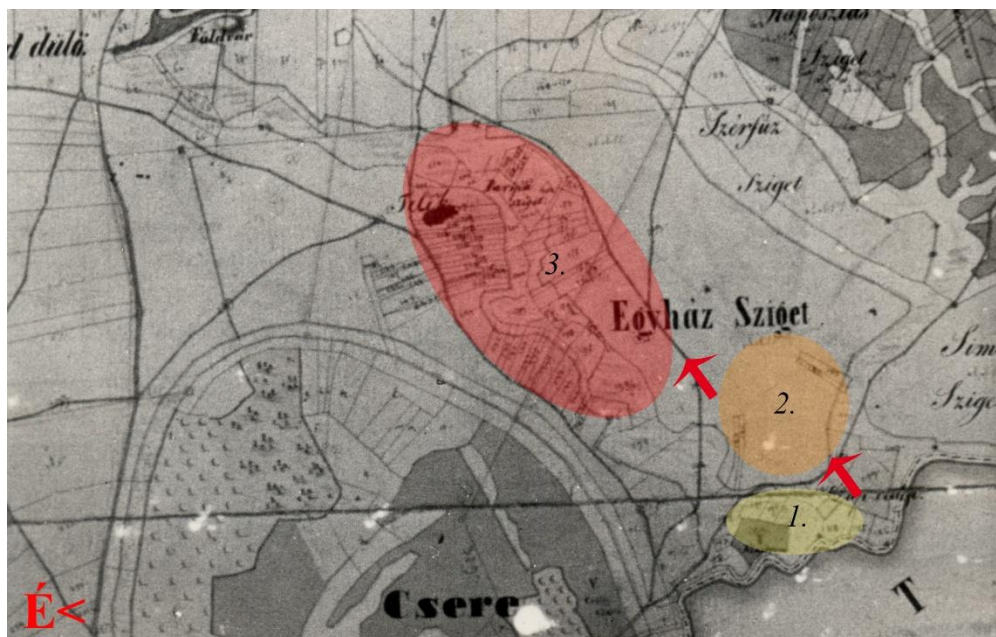
Egy település középkori történetének vonatkozásában a helytörténész akkor szokta bevonni a régészeti forrásokat a kutatásába, amikor 1.) a megtelepedésről, vagy a középkori falu előzményeiről szeretne többet megtudni – ezekről az időszakokról ugyanis általában jóval kevesebb írott forrással rendelkezünk; 2.) régészeti adatokkal szeretné alátámasztani, de legalábbis összevetni a megismert írásos forrásokat; 3.) a régészeti korú épített örökséget kívánja elemezni és ebből településtörténeti, vagy kronológiai következtéseket levonni.

1.) A település létrejöttének, folytonosságának kutatása – írásos források híján

Ebben az esetben a régészeti kutatások eredményei kiegészíthetik a településtörténeti hiátusokat azokra az időszakokra vonatkozóan, amikor az írott források száma csekély. Mivel a magyarországi régészeti oktatásban a honfoglalás- és a kora Árpád-kor még hagyományosan a népvándorlás kor oktatási anyagához tartozik, ha egy rövidebb időintervallumot szeretnénk nézni, érdemes innen kezdeni a kutatásokat, vizsgálva azt a lehetőséget is, hogy esetleg számolhatunk-e település- vagy lakosságkontinuitással. Előfordulhat azonban olyan eset is, amikor a régészeti jelenségek valami addig ismeretlen folyamatra világítanak rá, például egy falu vándorlására. Utóbbira jó példa Berettyóújfalu keleti határában az egyik elődtelepülés, Érpályi (Herpály) esete, ahol nagyon szépen követni lehet az egyre gyarapodó lélekszámú falu vándorlását, ahogy növekvő helyigényüket kielégítendő mindig az egyre nagyobb alapterületű szomszédos szárazulatot szállták meg, ami együtt járt az újabb és újabb, különböző korú és stílusú templomok emelésével. A falu kétszer is átköltözött, amíg el nem érte a település a tényleges fizikai határait, és fejlődés terén át nem szállt a vezető szerep a tőle nyugatra fekvő, későbbi alapítású – ám Herpálytól eltérő módon – fizikai korlátokkal nem rendelkező Újfalura.³⁵

³⁴ Solymosi 1976. 149–155.

³⁵ Az első falu a Klastrom szigeten telepedett meg a 10–11. században, első templomuk – amennyiben elfogadjuk, hogy a 12. század végén – 13. század elejére ugyanitt felépített monostortemplom hajóinak egybefüggő pilléralapozása ennek a korai plébániatemplomnak az alapjait rejtí – ugyanekkor épülhetett. Az ismeretlen rendű szerzetesi templom építésekor a falut földesura átköltöztette az északkelet felől szomszédos

1. kép. A középkori Érpályi (Herpály) falu vándorlásának ábrázolása Herpályi puszta 1842-es térképrészletén ábrázolva.³⁶

Ha nagyon le szeretnénk egyszerűsíteni a települések csoportosítását a rendelkezésre álló régészeti és történeti források arányainak tekintetében, akkor nemcsak a kevés, vagy a keletkezésükhöz képest csak kései írott forrással rendelkező lakott helyek, de az olyan falvak is ide sorolhatóak, amelyekről egyáltalán nincsen írásos forrásunk, ugyanakkor régészeti úton igazolható a létük. Az úgynevezett nyomvonalas feltárásokkal az egykori helységeknek mindössze egy sávja kutatható, ami csupán részleges ismeretszerzéshez vezet, arra viszont alkalmas, hogy az egyszeri okleveles említéshez hasonlóan egy adott pillanatképet adjon a faluról, még ha csak annak puszta létezését is lehet ezzel bizonyítani.³⁷ A tapasztalat azt mutatja, hogy azokon a területeken, ahol szisztematikus régészeti terepbejárást végeztek, ezeknek a konkrét helynévhez nem köthető falvaknak a száma igen jelentős.³⁸

---

következő szárazulatra, az Egyházszigetre, ahol már szintén állt egy 11–12. század fordulóján épített, eredetileg valószínűleg kápolnaként, vagy kegyúri temetkezőhelyként funkcionáló, kriptával és altemplommal ellátott kisméretű templom. Az egyházszigeti templom a költözés után minden bizonnyal átvette a plébánia-templomi funkciót Herpály falu életében. Végül a népességnövekedés okán ismét fellépő helyhiány miatt a falu tovább költözött, immáron északi irányban a még nagyobb alapterületű Paripa szigetre, ahol a 13. század második felében felépítették a falu északi szélén a téglája színéről elnevezett gótikus Vörös templomot. Bocsai-Gulyás 2023. 93–101., 248–276. Az adatok hivatkozott forrásait ld. uo.

³⁶ A Bocsai-Gulyás 2023. 353. 1. térkép alapján szerkesztette a szerző.

³⁷ Példaként említhetjük a legutóbbi időkben a Déri Múzeum munkatársai által csak az M35-ös és M4-es autópályák Berettyóújfalu–Nagykerekai szakaszának nyomvonalán feltárt újonnan megismert Árpád-kori vagy középkori településrészleteket, úgy, mint Bojt, Tökös-Varga-tag 2., Derecske, Bikás-dűlő, Nagykerekai, Kékes-dűlő 2., Berettyóújfalu, Szentpéterszeg-Körtvélyes 2., Bojt, Tökös-Varga-tag 1., Derecske, Nagymező-dűlő régészeti lelőhelyek. Nagy et al. 2021. 12., 14–15., 21–22., 25–26., 27–28., 34–35.

³⁸ Stribányi 2008. 189–190.

Ide kívánczik még az az érdekes megfigyelés, amelyet Szatmári Imre tett a Békés megye régészeti topográfiája kötet munkálataihoz kapcsolódó terepbejárások során. Eszerint az Árpád-kori eredetű falvak a korai szakaszban kiterjedésükben mindig jóval meghaladták a késő középkoriét, tehát a 10–13. századi leletek nagy területen, szórtan jelentkeztek, szemben a jóval kisebb területen jelentkező 14–17. századi edénytöredékekkel, ami azt a képet mutatja, hogy a – korai időkben inkább szállás-, vagy több szállásból összeálló telep-jellegű – falu belterülete idővel beszűkült.³⁹

2.) *A történeti és a régészeti adatok összevetése*

A második esetben, amikor a régészeti adatokat összevetjük a történeti adatokkal, általában az a cél vezérel, hogy megerősítsünk egy-egy elméletet, megbízhatóbbá téve a következtetéseket. Előfordulhat azonban, hogy éppen ellenkező eredménnyel zárul a kísérlet: el kell vetnünk a korábban biztosnak hitt feltételezéseket. Vannak olyan írott forrásokból ismert falvak, például Berettyóújfalu déli határában a törzsnévi eredetű neve alapján korai alapítású Nyék, amit a Váradi Regisztrumban kétszer is – 1213-ban és 1216-ban – poroszlók lakhelyeként említenek.⁴⁰ A települést ugyanakkor eddig nem sikerült régészeti úton azonosítani, noha a legvalószínűbb lokációjának egy részén – amit a térképekről leolvasható Nyék eleje, Nyék ere és Nyék dűlőnév jeleznek – voltak szisztematikus terepbejárások, közelében pedig nagy kiterjedésű ásatás folyt,⁴¹ ami számos régészeti korszak emlékeit napvilágra hozta, de pont a kérdéses korszakból egyetlen darab lelet sem került elő.⁴²

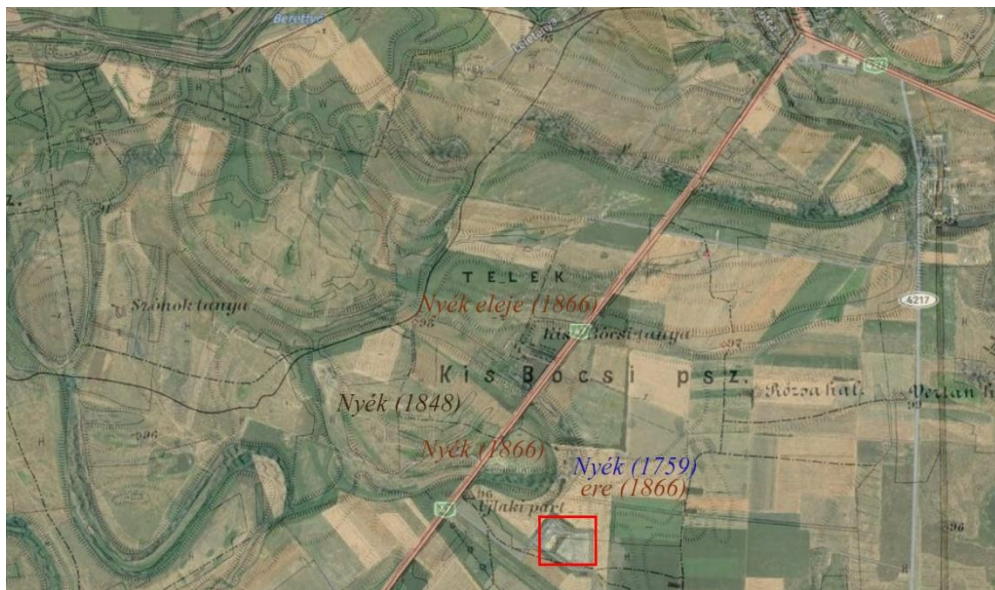
---

³⁹ Szatmári 2005. 16., 18., 195. 55. kép.

⁴⁰ Solymosi–Szovák 2004. 173. No. 51. (147.); 209. No. 157. (237.)

⁴¹ Berettyóújfalu–Nagy-Bócs-dűlő lelőhelyen a Bihari Regionális Hulladékártó beruházást megelőző régészeti feltárás. Dani et al. 2005.

⁴² Bocsi–Gulyás 2023. 121–122. Az adatok hivatkozott forrásait ld. uo. A példa annyiban nem teljesen helytálló, hogy az ásatási terület az egykori – az egyik kéziratot térképen (Bocsi–Gulyás 2023. 364. 12. térkép.) Nyék ere névvel illetett – folyókanyarulat külső oldalára esett, míg a falut a térképes források annak a túlsó partján jelölik. Az ásatást megelőző terepbejárások ugyan kiterjedtek ennek egy részére, de azt is meg kell jegyezni, hogy nem kifejezetten Nyék falu lokalizálása volt a céljuk, ezért nem vizsgáltak minden potenciálisan Nyék faluhelyével azonosítható területet.

2. kép. A középkori Nyék falura utaló, különböző kézíratos térképekről átvett mikrotoponimák a Habsburg Birodalom (1869–1887) Harmadik katonai felmérésén.⁴³

Egy másik közeli példával ugyanez a jelenség fordítottn is kimutatható: a jelen pillanatig nem ismerünk a herpályi nemzetségi monostorhoz (ismertebb nevén Csonkatoronyhoz) köthető okleveles említést. Sem az alapító nemzetségről, sem az egykor benne élt szerzetesek rendi hovatartozásáról, sem építési idejéről nincsenek adataink a hajdani tekintélyét csonkaságában is magában hordozó műemléknek.⁴⁴

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy annak ellenére, hogy a korai századokból kevesebb oklevél áll a kutatás rendelkezésére, mint a késő középkorból, Györffy György történeti földrajzi köteteiben számos olyan falunév olvasható, amelyet egy-egy Árpád-kori oklevél vagy egyházi birtokösszeírás tartalmaz, lokációja azonban mégis ismeretlen. Ezek minden bizonnyal megfeleltethetők lennének a korábban említett nagyobb számú 10–13. századi faluhelyek egy részének – ha lenne róluk több információnk.

A felvázolt nehézségeken túl természetesen vannak eredményes vállalkozások is a régészeti adatok és az írásos források összevetésére, ilyen például az Árpád-kori Kovácsi faluhelyének azonosítása. Neve – ami arra utal, hogy fémművességgel foglalkozó fejedelmi szolgálónépek lakták, azaz szintén korai alapítású volt – a váradi tizedjegyzékben fordul elő először 1291–1294 között, tehát van írott forrásunk róla.⁴⁵ Ezen kívül rendelkezünk hozzá köthető régészeti leletanyaggal is, ugyanis Bakonszegtől 5 kilométerre északra a Nadányi-tanya Pusztakovácsi nevű területéről, majd az egykori tanya helyén nyitott homokbányából több részletben és időszakban⁴⁶ is kerültek elő 10–11. századi

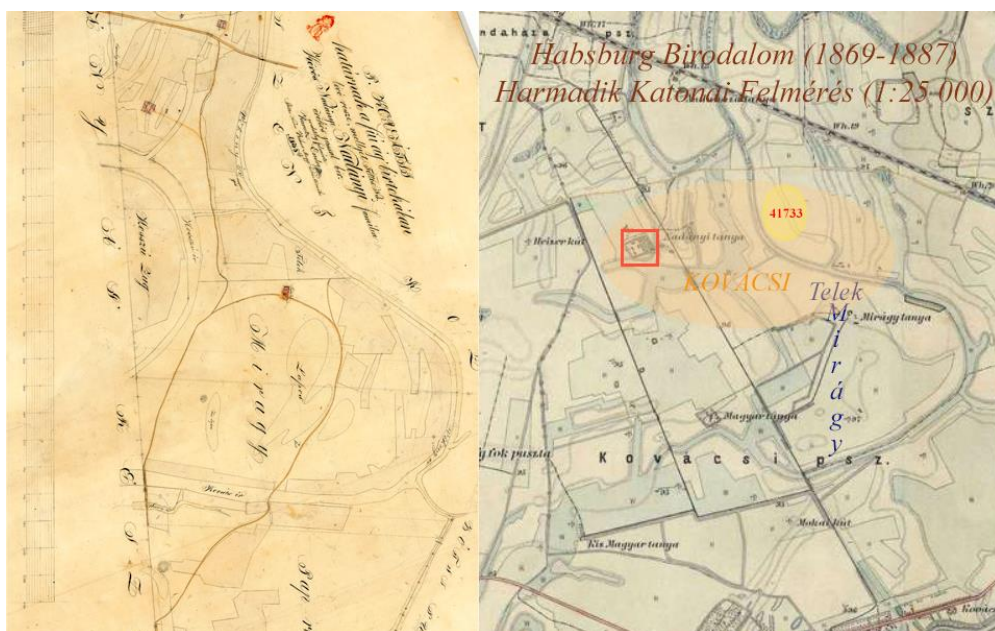
⁴³ 1:25 000, áttűnéssel a HERE műholdas térképen. Piros keretben jelölve Berettyóújfalu, Nagy-Bócs-dűlő lelőhely ásatási helyszíne. Bócsi–Gulyás 2023. 359. 7. térkép; 361. 9. térkép; 364. 12. térképek és <https://maps.arcnum.com/hu/map/thirdsurvey25000/> alapján szerkesztette a szerző.

⁴⁴ Kozák 1981., illetve a korábbi szakirodalom összefoglalására ld. Bócsi–Gulyás 2023. 248–264.

⁴⁵ Jakubovich 1926a. 223.; Jakubovich 1926b. 298.

⁴⁶ 1897-ben, 1899-ben és 1937-ben.

temetkezések. Mint utóbb kiderült, a környéken több tanya is volt az ismert család birtokában ugyanezen a néven, ami megnehezítette a temető helyének pontos meghatározását. Ezen kívül több 19. századi kézíratos térkép ábrázol ugyanitt Kovácsi-puszta, Kovácsföld, Pusztakovácsi nevű területeket, vagy éppen Kovács-ér-hát nevű dűlőt. A faluhely lokalizálásában – a minket érintő Nadányi-tanyának a Harmadik katonai felmérés térképén⁴⁷ történt sikeres azonosításán túl – az is segítségünkre volt, hogy egy 15. századi oklevél említette a Kovácsi környékén levő Mirágy folyót. Az azonos dűlőnevű lelőhelyen Mesterházy Károly az 1973-ban történt szakfelügyelet során egy – minden valószínűség szerint templom körüli temető részét képező – téglakeretes sírt dokumentált, valamint Mirágy határában jelölnek a térképek egy Telek nevű dűlőt is,⁴⁸ ami szinte minden esetben a középkori faluhelyet rejt, és ami alapján már Módy György is joggal feltételezte, hogy ezen a környéken keresendő a középkori Kovácsi. Hozzáteszem, hogy ettől a helytől 1,5–2 kilométerre délre szintén van egy terepbejárással azonosított középkorra keltezhető potenciális faluhely, közvetlenül Bakonszeg északi határában.⁴⁹

3. kép. A középkori Kovácsi falu területének azonosítása. Bal oldal: Pusztakovácsi térképe 1838-ból.⁵⁰

⁴⁷ Habsburg Birodalom (1869–1887) Harmadik katonai felmérés (1:25 000). <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/?bbox=2379247.8624565774%2C5976829.219527768%2C2393761.3432022254%2C5982122.483736517&map-list=1&layers=129> (Utolsó letöltés: 2025. január 31.)

⁴⁸ Bocsi–Gulyás 2023. 365. 13. térkép.

⁴⁹ Bocsi–Gulyás 2023. 101–104., 215. Az adatok hivatkozott forrásait ld. uo.

⁵⁰ Jobb oldal: a Habsburg Birodalom (1869–1887) Harmadik katonai felmérésére (1:25 000) vetítve az 1838-as térkép mikrotoponimái, pirossal bekeretezve a Nadányi-tanya, sárga karikával jelölve a 41733 azonosítószámú Szentkozmadamján régészeti lelőhely. A Bocsi–Gulyás 2023. 365. 13. térkép és <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/> alapján szerkesztette a szerző.

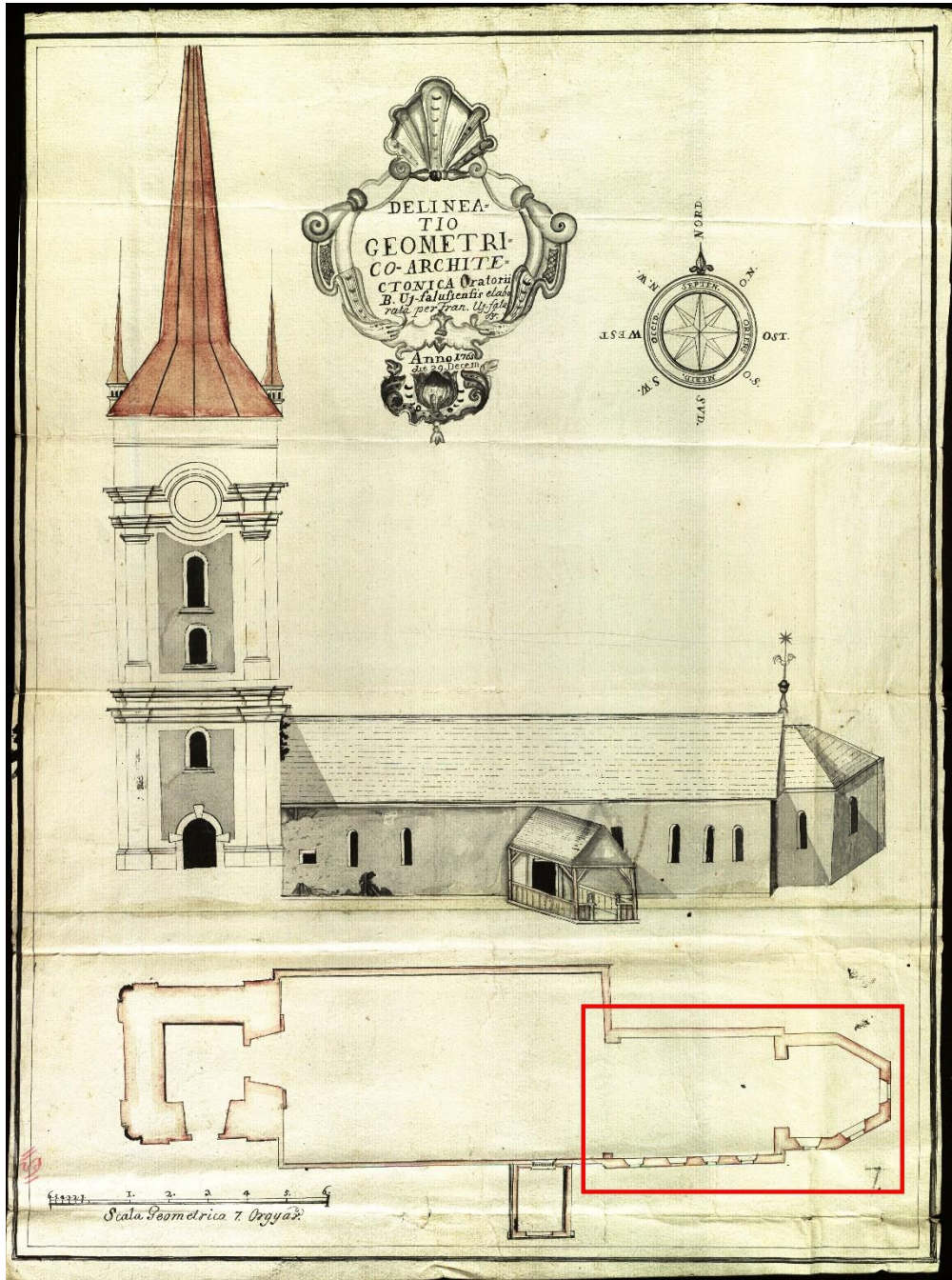
3.) *A régészeti korú épített örökség kutatása*

Az okleveles, térképes és régészeti adatok együttes felhasználásának példái után harmadikként a régészeti korú épített örökség kutatásában rejlő lehetőségekre szeretném felhívni a figyelmet. Középkori eredetű, vagy annál idősebb korú épületek itt az Alföldi síkon sajnos jóval kisebb számban állnak rendelkezésünkre, mint az országnak az egykor a rómaiak által lakott másik felében. Várak terén sem állunk túl jól: sem a védelmet alapfokon biztosító megfelelő domborzati viszonyok, sem a kívánt minőségű építőanyag nem állt rendelkezésre. Egy épülettípus azonban minden nagyobb lélekszámú településen volt, aminek vannak régészetileg értelmezhető nyomai, ezek pedig a templomok. Természetesen ez alól a szerves építőanyagból készült, és emiatt szinte nyom nélkül megsemmisülő fatemplomok kivételt képeznek, bár régészeti módszerekkel történő azonosításuk egyáltalán nem lehetetlen.⁵¹ Sok esetben a régi katolikus templomot a reformáció révén teret nyelő valamely protestáns felekezet vette át és működtette tovább, azt bővítették, építettek át, ahogyan az Berettyóújfaluban, mind az újfalui, mind a szentmártoni templom esetében is történt. Előbbit egy 1756-ban készült, a templom bővítését megelőző felmérés során festett akvarell bizonyítja, amin jól látható a korábbi gótikus templom alaprajza, ami a nyugati irányban egy tágasabb hajóval kibővített templom szentélyeként került beépítésre.⁵²

---

⁵¹ A Pest megye középkori templomaira vonatkozó adatokat összegyűjtő Tari Edit nemcsak okleveles említéseket idéz, de Tápiógyörgye–Ilike parton egy talpgerendás, boronaszervezetű templom nyomait is sikerült feltárnia. Tari 1995. 106–120. Ezen kívül még négy esetben volt fatemplomra utaló adat, ami a megyében regisztrált 373 templomhoz képest csekély aránynak tűnik. Ugyanakkor okleveles említésekből, illetve az 1092-es szabolcsi egyházi zsinat azon kitételéből, miszerint a falu nem hagyhatta, vagy vihette el templomát, arra lehet következtetni, hogy a középkorban a kő- és téglae gyházak mellett (illetve azok építését megelőzően) nagyobb számban épültek faszervezettel rendelkezők is. Tari 2000. 9., 15., 61., 71., 137., 187–189. Ezek a fatemplomok a modern szóhasználattal élve olyanok voltak, mint a mai elbontható, elszállítható, majd máshol újra felépíthető mobilházak.

⁵² Bocsi–Gulyás 2023. 278. 20. kép.

4. kép. Az újfalui középkori Szent Miklós templom alaprajza (piros bekeretezésben) egy 1765-ben készített akvarellen.⁵³

⁵³ A Bocsi–Gulyás 2023. 278. 20. kép alapján szerkesztette a szerző.

Utóbbi két térképes ábrázolás támasztja alá, hogy az Első katonai felmérés egy piktogrammal ábrázolja a szentmártoni egyházat.⁵⁴ Mivel a református templom építésének ideje 1787, a katonai felmérés pedig 1783–1785 között készült, minden bizonnyal még a katolikus egyházi épületet ábrázolták a térkép készítői. Amennyiben ezt mégsem fogadjánk el, és az épülőfélben levő református templomhoz kötnénk az ábrázolást, abban az esetben egy 1759-es kéziratot térképet kell elővinnünk, amely ugyan csak sematikus jelzi a települést, de pontosan az épület helyén egy karika látható, ami más térképes ábrázolásokból kiindulva egyértelműen a templom helyét jelöli.⁵⁵

5. kép. A szentmártoni középkori Szent Márton templom helyének ábrázolásai. Bal oldal: az Első katonai felmérésen (1782–1785). Jobb oldal: egy 1756-ban készített térképen.⁵⁶

Vannak azonban olyan esetek is, amikor nem ismerjük a középkori egyház helyét. Ilyenkor az írásos és a térképes források felderítését követően terepbejárással vizsgáljuk a domborzati adottságok szerint lehetséges templomhelyeket, amire általában szétszántott téglatöredékek és emberi csontok utalnak. Ezen a ponton jön be a képbe egy olyan viszonylag új vizsgálati módszer, ami az utóbbi 2–3 évtizedben forradalmasította a régészeti lelőhelydiagnosztikát, mára pedig beépült az előzetes régészeti dokumentáció készítésének mindennapos gyakorlatába, ez pedig a műszeres lelőhelyfelderítés egyik ága, a geofizikai vizsgálat. A gyűjtőnév több, különféle műszerrel végezhető roncsolásmentes vizsgálati módszert takar, amelyek mindegyike „azt az adottságot használja ki, hogy a felszín alatt keresett objektumok bizonyos fizikai paraméterei eltérnek a környezet megfelelő paramétereitől, és ezek az eltérések földfelszínen, e paraméterekre érzékeny műszerekkel kimutathatók.”⁵⁷ Nagyon egyszerűsítve a közös működési elv az, hogy a műszer által a talajfelszín alá bocsátott mágneses vagy elektromágneses sugarakat a beásott és visszatöltődött egykori objektumok, illetve a különböző anyagú tárgyak, vagy a falszövetek más-más mértékben nyelik

⁵⁴ Magyarország (1782–1785) Első katonai felmérés. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?bbox=2394406.285708628%2C5973857.694953711%2C2401663.0260814517%2C5976504.327058085&map-list=1&layers=147> (Utolsó letöltés: 2025. január 31.)

⁵⁵ Bocsi–Gulyás 2023. 281–282., 359. 7. térkép.

⁵⁶ A <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> és a Bocsi–Gulyás 2023. 359. 7. térkép alapján szerkesztette a szerző.

⁵⁷ Heilig–Kovács–Pattantyús 2011. 29.

el, vagy verik vissza. A földradar használata vagy más néven talajjellenállás-mérés alkalmas leginkább a szilárd alapozású épületek ásatás nélküli kutatására, aminek eredményeként teljes épületalaprajzokat is fel lehet vázolni, szerencsés esetekben még építési periódusokat is elkülönítve.⁵⁸ A környéken alkalmaztak ilyen felmérést pl. a szerepi és a herpályi Csonkatoronynál is, mindkét esetben a monostortemplomhoz délről kapcsolódó feltételezett kolostorépületre irányult a vizsgálódás, sajnos negatív eredménnyel.

Kicsit távolabbra helyezve a fókuszot, a templomok felkutatása azért is hasznos, mert egy újabb elmélet szerint az egyházas helyek a középkor folyamán hosszabb-rövidebb ideig fennálló lokális központokként értelmezhetők, térszervező erejük volt, regionálisan pedig a településhálózat csomópontjai voltak. Az egyes templomok lokalizálásával tehát felrajzolható egy templomhálózat, ami által gyakorlatilag rekonstruálhatjuk a korabeli úthálózat vázát is, hiszen a legtöbb településen a templom központi helyen állt, amihez valamilyen út vezetett, hogy a szentmisére igyekvők hetente legalább egyszer megközelíthessék.⁵⁹

Túl a régészetten – a környezet kutatásában rejlő lehetőségek

A régészeti szemlélet beemelése mellett új lendületet adhat a helytörténeti kutatásnak a történeti ökológia szempontrendszerének alkalmazása is, azaz a környezetnek a természetföldrajz, környezettörténet,⁶⁰ klímátörténet, víz- és erdőgazdálkodás⁶¹ és összességében véve a tájrégészet szemszögéből történő vizsgálata.⁶² A Magyarországon az 1960-as években országosan meginduló regionális topográfiai munkálatokhoz kapcsolódó terepbejárások végzői már a kezdetektől fogva nemcsak a lelőhelyek rögzítését tűzték ki célul, hanem számba vettek minden olyan egykori utat, hidat, folyómedret, halastavat és malomhelyet, amely a tájhasználat szempontjából új információt jelenthetett.⁶³ Ahhoz ugyanis, hogy megértsük azt, hogy egy falu népessége miért pont azon a helyen telepedik meg, ahol a település létrejött, illetve, hogy mi határozza meg a népességeltartó képességét, és hogy miért torpan meg egy ponton a fejlődése, tisztában kell lenni a környezete természeti adottságaival, az abból fakadó gazdaságilag hasznosítható előnyökkel és lehetőségekkel is, csakúgy, mint a hátrányaival. A már említett herpályi példánál maradva, érdemes a korabeli vízrajzi viszonyokat vizsgálni és rekonstruálni a középkori vízvonalat, azaz meghatározni, hogy hol volt a tartósan száraz felszínek és a folyóvizek határa, továbbá ezt összevetni a klímátörténeti adatokkal. A falu megtelepedése még az Árpád-kort meghatározó, szárazabb, kiegyensúlyozott időjárással jellemezett középkori éghajlati optimum időszakába esett, felhagyása viszont már az európai „kis jégkorszak” idejére, amit nemcsak egy hűvösebb, de jóval csapadékosabb, kiszámíthatatlanabb időjárás kísért.⁶⁴ A sárréti tájból kiemelkedő, tartósan száraz dombhátak alkalmasak voltak a megtelepedésre,

⁵⁸ A régészetben a legelterjedtebb a magnetométeres, a talajradaros és a geoelektromos talajjellenállás mérés. A témáról bővebben ld. Heilig–Kovács–Pattantyús 2011.

⁵⁹ Stibrányi 2008.; Stibrányi 2015. 5–7, 65–69.

⁶⁰ Rác 2008. A tudományág historiográfiájára és az újabb kutatási eredményekre ld. Rác 2022b.

⁶¹ Az utóbbi években külön kutatócsoport alakult a felsorolt környezettörténeti témák köré, kiegészítve olyan szélsőséges időjárási események okozta múltbeli természeti katasztrófák vizsgálatával, mint amilyenek az árvizek vagy a földrengések és vulkánkitörések. <https://environmentalhistory.hu/>

⁶² Zatykó 2011.; Zatykó 2015. Egy ilyen jellegű komplex kutatási projektre példa a szomszédos Békés vármegyéből a Körös-vidékről: Zatykó et al. 2022.

⁶³ A témáról bővebben ld. Bondár 2017.

⁶⁴ Rác 2006. 37–45.; Rác 2016.

a lápi világ a halászat és madarászat révén táplálékot biztosított, nehezen megközelíthetősége pedig védelmet nyújtott az ott élőknek, ugyanakkor határt szabott a népesség növekedéséből fakadó újabb életterek foglalásának vagy a szántóföldi művelés kiterjesztésének is. A különféle talajtípusok, a növényzet és a környék vízrajzi viszonyai elsődlegesen meghatározók abból a szempontból, hogy egyes területek milyen gazdálkodási módokra alkalmasak, van-e elég szántóföld, legelő és kaszáló, tűzi- és épületfát adó erdő a környéken, hogy a falu lakói képesek legyenek az önfenntartásra. Az ártéri gazdálkodás nyújtotta lehetőségek a mindennapi élelmet biztosítani tudták, nagyobb gazdasági fejlődéshez azonban nem voltak elégségesek, az évente akár többször is levonuló árvizek pedig veszélyeztették a létbiztonságot, kiszámíthatatlanná és tervezhetetlenné tették az életet. A középkorban ez a természeti táj a nagyobbrészt alacsony és magas ártereivel, ugyanakkor a szántóföldi gazdálkodást lehetővé tevő kevés ármentes, löszös térszínével leginkább a zsákmányoló gazdálkodásra és az extenzív állattartásra volt alkalmas. Nem véletlenül született meg és vonult be a szakirodalomba az „Alföld-szindróma” kifejezés. Ennek alapját olyan, csak ezen a nagytájon megfigyelhető sajátosságok szolgáltatták, mint az alulurbanizáltság, vagy a többi régióhoz képest megkésített gazdasági és társadalmi fejlődési út, amit összességében elmaradottságként szokás értékelni. Beluszky Pál megfigyelései szerint ez a jelenség a mezőgazdaság és a városiasodás sajátos összefonódásából keletkezett, aminek az alapja a mezőváros és a vele szorosan összetartozó tanyáknak az állandósult rendszere. Ezzel szoros összefüggésben egy olyan agrártársadalom alakult ki, amely nélkülözötte az igazi – a térségben csak igen későn, a 19. században kialakult – városi polgárságot.⁶⁵ Az újabb, geográfiai alapú kvantitatív kutatások – Demeter Gábor, Szilágyi Zsolt és Péntes János tanulmányai – a dualizmus koráról egy sokkal árnyaltabb képet tárnak fel centrum és periféria fejlettségi viszonylatában, ezáltal a korábbi kutatásokban hangsúlyozott egyenlőtlenségeket is megkérdőjelezhetővé téve, egyéni fejlődési utakat bemutatva.⁶⁶ Ugyanakkor az előzmények tekintetében Szilágyi Zsolt is azon a véleményen van, hogy a 15. századi pusztásodás és a klímaváltozás révén az Alföldön teret nyerő nagyállattartó gazdálkodás évszázadokra konzerválta a megritkult településszerkezetet.⁶⁷ Hasonló eredményre jutott egy másik kutatási projekt is, amelyet részben ugyanezen szerzők jegyeznek, kiegészülve F. Romhányi Beatrixszel, amelyben 1220-tól 2010-ig, azaz egy sokkal nagyobb időintervallumban vizsgálják a Kárpát-medence területi egyenlőtlenségeinek alakulását, településszinten. A középkort három időmetszet reprezentálja, egy 1220 körüli (Árpád-kor), egy 1330 körüli (Anjou-kor eleje), valamint egy 1500 körüli (Jagelló-kor). Közülük az 1332–1337 között lejegyzett pápai tizedjegyzékből és a hozzá kapcsolódó forrásokból felrajzolható Anjou-kori plébániahálózat térképre vitele szolgáltatta a leglátványosabb eredményeket: az egész Kárpát-medencét sűrűn átszövő plébániahálózat az ország középső részén pont egy ezzel ellentétes, nagyon laza plébánia- és településszerkezetet mutat.⁶⁸

⁶⁵ Beluszky 1988.; Beluszky 2011.

⁶⁶ Péntes 2018.; Szilágyi 2018.; Demeter–Szilágyi–Pinke 2022.; Szilágyi 2022., különösen 13–46.

⁶⁷ Szilágyi 2022. 32–33.

⁶⁸ A szerzők a jelenséget több okkal is magyarázzák: egyrészt a pusztásodással (tatárjárás, klímaváltozás, öszszeköltözés), másrészt gazdasági okokkal hozzák összefüggésbe: a 15. században felfutó szarvasmarhaexport-hoz kapcsolódó legelőterület bővítésével, amit például az 1556-ban készült Lazius-térkép felirata is jelez: „*Cumanorum campus, Bachmege deserta, pascendis pecoribus apta*”. F. Romhányi 2019.; F. Romhányi 2022.; Demeter et al. 2023a.; Demeter et al. 2023b.

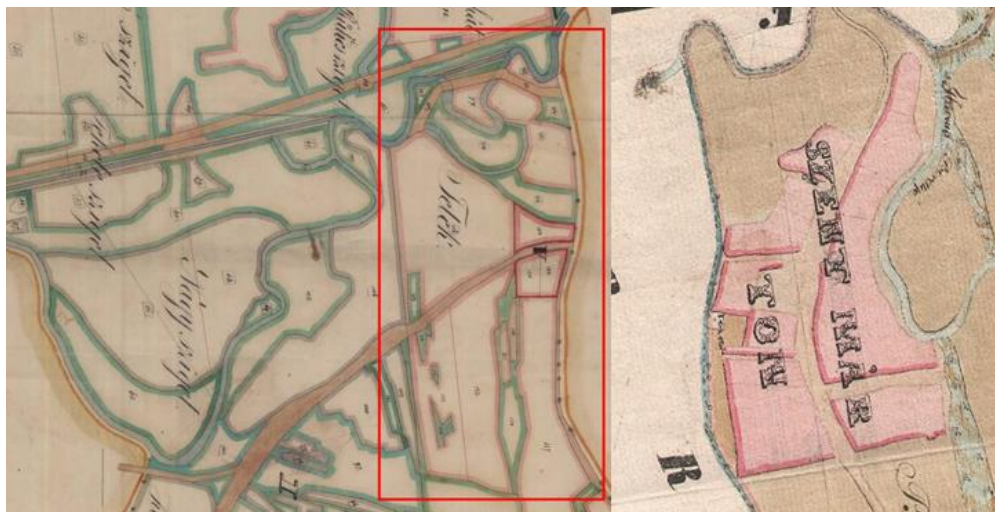
Visszatérve az elméleti síkról a konkrét lokális példához, Berettyóújfalu egyik középkori elődtelepülésének, a korábbi szakirodalom által homályban hagyott Bolcshida falu pontos helyének meghatározásán keresztül szeretném bemutatni a különféle – okleveles, térképes, régészeti és természetföldrajzi – források bevonásának sikeres alkalmazását. Az azonosításban végül az okleveles források újraolvasása mellett a domborzati viszonyoknak a megfigyelése vezetett el a megoldáshoz. Bolcs, az annak egykori részét képező Sárosbolcs és a velük szomszédos Szentmárton ugyanis egy 1323–1324-ben zajlott, meglehetősen összetett és bonyolult pernek volt a tárgya. Egyrészt a Hontpázmány nemzetségből leszármazott rokon családok, a Panasziak, valamint a nemzetségtárs Mikó és Csépán fiai nem tudtak megegyezni abban, hogy a Szent Márton templom és környéke, azaz Szentmárton különálló település-e, vagy a Mindenszentek egyházát bíró Bolcshida részét képezi, másrészt a házasság útján Sárosbolcs birtokrészt megszerző Borsa nembeli Apa fia Miklós és rokonsága igyekezett megtartani a Hontpázmányokkal szemben a nevezett területet. Egy okleveles adat szerint a Mindenszentek és a Szent Márton templom a folyó két ellentétes partján állt,⁶⁹ ami alapján a szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy Szentmárton – a ma is fennálló helyzete alapján – a Berettyótól délre, míg Bolcshida – kizárásos alapon – attól északra helyezkedett el.⁷⁰ A hivatkozott oklevélben viszont arról van szó, hogy nem Bolcshida és Szentmárton, hanem Sárosbolcs volt Bolcshidához képest a túlparton.⁷¹ Tehát mind Bolcshida, mind Szentmárton a folyónak ugyanazon a partján, a Berettyótól délre volt. Utóbbinak az Első katonai felmérésen ábrázolt templomáról már esett szó, míg Bolcshida nyomát Szentmárton közvetlen nyugati határában a Telek nevű dűlő jelöli, a Mindenszentek egyházának helyét pedig rom formájában ugyancsak az Első katonai felmérés⁷² őrizte meg. Ha egymás mellé helyezzük a kéziratos térképekről leolvasható Bolcsi telek és a vele keletről közvetlenül határos Szentmárton ábrázolásait, még a két falut összekötő – minden bizonnyal középkori eredetű, délnyugatról kelet felé tartó főutca, a – mai Morotva utca vonalát is felfedezhetjük.

⁶⁹ MNL OL DL 38143. 1323. június 28.; Anjou VII. 322. sz.

⁷⁰ Gulyás 2020. 68–70.; Sárosbolcsról és birtokosairól részletesen ld. Gulyás 2021. Az elméletet – bár fenn tartásokat megfogalmazva – korábban magam is elfogadhatónak tartottam. Bocsi 2020. 27–28. 3–4. pont.

⁷¹ MNL OL DL 37180. 1323. szeptember 5.; Anjou VII. 448., 449., 450. sz.; Gulyás 2020. 68–70.; Bocsi 2020. 27.; Bocsi–Gulyás 2023.

⁷² A romot Rud(e)ra felirattal a Hadtörténeti Térképtárban őrzött eredeti példányon (HM HIM HT B IX a 527. Col. 23 Sec. 22–23) tüntetik fel egyértelműen, de az interneten elérhető másolati példányon is felismerhető egy épületet ábrázoló piktogram. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2394308.865738653%2C5973682.150840031%2C2401565.6061114767%2C5976328.782944405>) (Utolsó letöltés: 2025. január 31.)

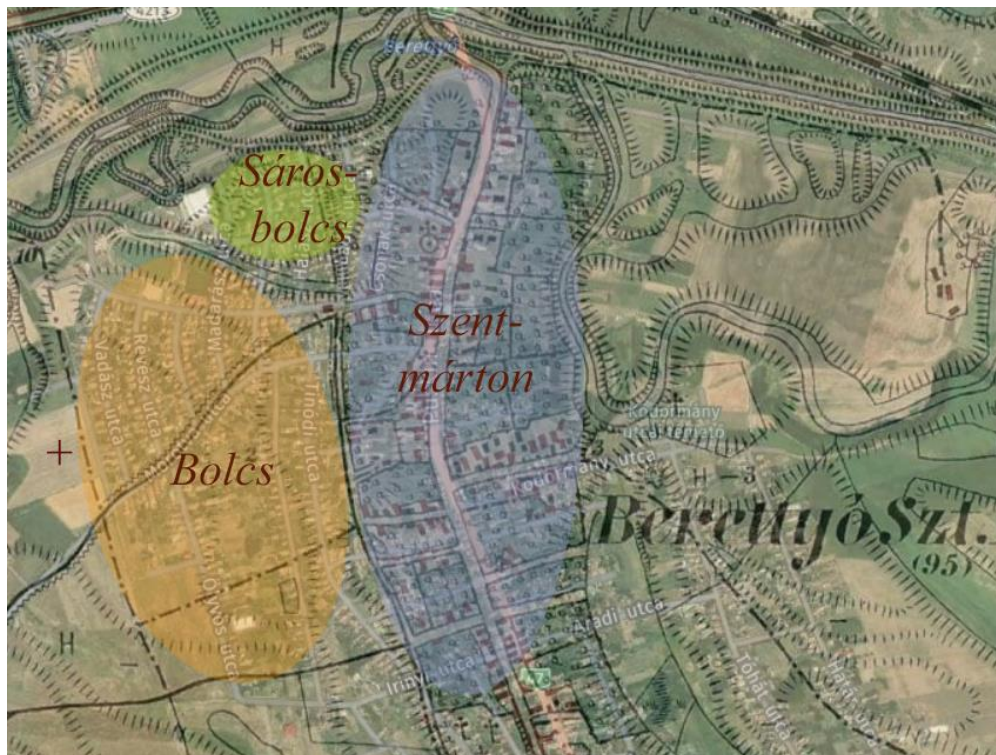

6. kép. Bolcs és Szentmárton a középkorban a Bócs és Hídközi pusztákat ábrázoló 1866-os (bal oldal) és a Szent Mártont, Újlakot és Szomajomot ábrázoló 1848-as (jobb oldal) kézíratos térképek összevetése alapján.⁷³

A harmadik birtokrész, Sárosbolcs lokalizálásában a helyszíni terepszemle segített. Az oklevél szerint Bolcsida és Sárosbolcs között volt egy ér, ami a Berettyónak valószínűleg nem a főere, hanem egy mellékága lehetett, amit a Harmadik katonai felmérésen is ábrázolnak, napjainkban pedig egy mélyedésként figyelhető meg: az egykori mederben ma a berettyószentmártoni Pákász utca fut végig. Ettől északra lehetett tehát Sárosbolcs, nevéhez híven egy gyakorta vízjárta területen, amelynek északi határát a Berettyó főmedre jelölte ki.⁷⁴

⁷³ A Bocsi–Gulyás 2023. 364. 12. és 359. 7. térképek alapján szerkesztette a szerző. Az ábrák nem pontosan méretarányosak.

⁷⁴ Bocsi–Gulyás 2023. 123–133. Az adatok hivatkozott forrásait ld. uo.

7. kép. Bolcs, Sárosbolcs és Szentmárton egymáshoz viszonyított helyzete a középkorban a Habsburg Birodalom (1869–1887) Harmadik katonai felmérésén.⁷⁵

Végül a természetföldrajznak, domborzati viszonyoknak akkor jut még jelentősebb szerep, amikor egy olyan település helytörténeti kutatására kap megrendelést a szakember, amellyről csak nagyon kevés régészeti vagy történeti adattal rendelkezünk. Ilyenkor érdemes kibővíteni a vizsgálat fizikai kereteit, és ha lehetséges, az így megnövelt terület természetes határait venni a kutatás kereteinek is. Ezek legtöbbször olyan nagyobb folyóvizek, amelyeken szabad lábbal nem lehetett átkelni. A vizek ugyanis nemcsak alapvető feltételei közösségek megtelepedésének, de ugyanakkor el is választják azokat egymástól.

Véggövetkeztetés

Összességében elmondható, hogy a helytörténeti kutatás egy olyan műfaj, aminek csak előnye származhat az interdiszciplinaritásból. A különféle típusú írásos források feldolgozásán, a hely- és személynévanyag elemzésén, a kéziratos térképek vizsgálatán és a levéltárakban megbúvó további lehetséges iratok felkutatásán túl már nemcsak a klasszikus régészetnek a terepbejárásból és ásatásból származó eredményei állnak rendelkezésünkre.

⁷⁵ 1:25 000, áttűnéssel a HERE műholdas térképen. Kereszttel jelölve a bolcsi Mindenszentek templomának az első katonai felmérésen ábrázolt helyével. A Bocsi–Gulyás 2023. 364. 12. és 359. 7. térképek, valamint <https://maps.arcnum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> és <https://maps.arcnum.com/hu/map/thirdsurvey25000/> alapján szerkesztette a szerző.

A települést és azt magába foglaló, azzal szoros szimbiózisban lévő környezetet, természeti tájat együttesen vizsgáló új nézőpontra van szükség, amely olyan, a régészethez kapcsolódó régebbi és újabb kutatási irányzatok eredményeit is beépíti, mint a szisztematikus topográfiai munkálatok, a műszeres lelőhelyfelderítés, vagy a különféle természettudományos vizsgálatok. A több oldalról történő megvilágítással egyre nagyobb a kutatásra vetülő fény, jobban látjuk elemzésünk tárgyát és csökken az árnyékban maradó részek aránya. Másfelől nézve, az időben és térben kiterjesztett vizsgálati keretek kontextusba helyezik a feltérképezendő helységet, amely sohasem értelmezhető egyedül csak magában, a környező település- és úthálózat ismerete nélkül, tehát egyenesen kívánatos, hogy néhányat hátrébb lépve, vagy akár madártávlatból vegyük szemügyre a helytörténeti kutatás tárgyát képező egykori és mai települést.

Zsófia Bocsi

Thoughts on the Writing of Local and/or Settlement History from an Archaeological Perspective

Defining the place of local and settlement history within the field of historical studies has been a topic of intense emotion and debate since the genre's inception. This paper focuses on the section of local history writing that deals with the early and late Middle Ages, as well as the processing of specialized sources related to this period. The study takes as its starting point a fundamental methodological study published almost half a century ago, and in comparison to it, seeks to present new trends and methods that have emerged in recent decades. In the spirit of interdisciplinarity, particular attention is given to the results of archaeological and natural sciences, which have highlighted the importance and indispensability of environmental history research. The experiences – and the still untapped opportunities in local historical research – are presented through the example of recent settlement history research conducted in the vicinity of Berettyóújfalu.

Források

Kögyűjteményi források

HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HT	Hadtörténeti Térképtár
B IX a	Osztrák Birodalom, Osztrák-Magyar Monarchia, Magyarország általános politikai, topográfiai térképei, valamint Magyarország megyetérképei
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DL	Diplomatikai Levéltár

Forráskiadványok

Anjou	Anjou-kori Oklevéltár VII. Szerk.: Blazovich László – Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1991.
Herpay 1916.	Herpay Gábor: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen, 1916.
Jakubovich 1926a.	Jakubovich Emil: A várad püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. In: Magyar Nyelv, 22. (1926) 5–6. sz. 220–223.
Jakubovich 1926b.	Jakubovich Emil: A várad püspökség XIII. századi tizedjegyzéke II. In: Magyar Nyelv, 22. (1926) 7–8. sz. 298–301.
Solymosi–Szovák 2004.	Várad Jegyzőkönyv. Regestrum Varadinense (1208–1235). The Varad Register. Szerk.: Solymosi László – Szovák Kornél. (CD-ROM) Bp., 2004.

Szakirodalom

H. Balázs 1939.	H. Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Bp., 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések. 3.)
Bayer 2019.	Bayer Árpád: A történettudomány helye a helytörténetben. A történész és a „hely emberei?”. In: Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Szerk.: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Bp.–Pécs, 2019. 465–487.

- Bába–Nemes 2014. Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára. Szerk.: Hoffmann István. Debrecen, 2014. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 32.)
- Bélay 1943. Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a betelepüléstől a XVIII. sz. elejéig. Bp., 1943. (Település- és népiségtörténeti értekezések 7.)
- Beluszky 1988. Beluszky Pál: Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). In: Tér és Társadalom, 2. (1988) 4. sz. 3–28.
- Beluszky 2011. Beluszky Pál: Alföldi táj – „alföldi út”. In: Környezeti változások és az Alföld. Szerk.: Rakonczai János. Szeged, 2011. 355–362.
- Bocsi 2020. Bocsi Zsófia: Berettyóújfalu és környéke története az Árpád-korban. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXV. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2020). 7–46.
- Bocsi 2024. Bocsi Zsófia: Zsáka az első évezredben. In: Tanulmányok Zsáka történetéből. Szerk.: Török Péter. Zsáka, 2024. 23–47.
- Bocsi–Gulyás 2023. Bocsi Zsófia – Gulyás László Szabolcs: Berettyóújfalu településtörténete a középkorban. Szerk.: Török Péter. Berettyóújfalu, 2023. (Fejezetek Berettyóújfalu történetéből 1.)
- Bondár 2017. Bondár Mária: A topográfia előzményei és kezdetei. A topográfia a Régészeti Intézetben. In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Szerk.: Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes. Bp., 2017. 103–124.
- Borovszky–Sziklay 1896–1914. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája – A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Szerk.: Borovszky Samu – Sziklay János. 1896–1914.
- Csánki 1890–1913. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. köt. Bp., 1890–1913.
- Dani et al. 2005. Dani János – Szilágyi Krisztián Antal – Szelekovszky Márta – Czifra Szabolcs – Kisjuhász Viktória: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról. Preliminary report of the excavations preceding investment at the Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő site in 2004–2005. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Archaeological Investigations in Hungary 2005. Szerk.: Kisfaludi Júlia. Bp., 2006. 5–32.
- Demeter–Szilágyi–Pinke 2022. Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt – Pinke Zsolt: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020). In: Századok, 156. (2022) 5. sz. 963–1000.

- Demeter et al. 2023a. Demeter Gábor – Papp István – F. Romhányi Beatrix – Pénzes János: A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén, 1330–2010 (I.) In: *Területi Statisztika*, 63. (2023) 3. sz. 271–299.
- Demeter et al. 2023b. Demeter Gábor – Papp István – F. Romhányi Beatrix – Pénzes János: A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén, 1330–2010 (II.) In: *Területi Statisztika*, 63. (2023) 3. sz. 300–335.
- Fehértói 2004. Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Onomasticon Hungaricum. Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000–1301)*. Bp., 2004.
- Gulyás 2008. Gulyás László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. In: *Századok*, 142. (2008) 2. sz. 437–462.
- Gulyás 2009. Gulyás László Szabolcs: Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. In: *Névtani Értesítő*, 31. (2009) 47–61.
- Gulyás 2011. Gulyás László Szabolcs: Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 6. (2011) 175–195.
- Gulyás 2014. Gulyás László Szabolcs: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében I. Személynévadás és migráció. In: *Névtani Értesítő*, 36. (2014) 43–62.
- Gulyás 2015. Gulyás László Szabolcs: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. In: *Névtani Értesítő*, 37. (2015) 137–156.
- Gulyás 2020. Gulyás László Szabolcs: Berettyóújfalu története a 13–15. században. In: *A Bihari Múzeum Évkönyve XXV*. Szerk.: Sándor Mária. Berettyóújfalu, (2020). 47–81.
- Gulyás 2021. Gulyás László Szabolcs: Bolcsida urai. Keltezetlen birtoktörténeti feljegyzés a 15. századi Bihar megyéből. In: „Az ifjak tanítása oly nagyon jó”. *Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére*. Szerk.: Fogarassy Zoltán – Mészáros Kálmán – Török Péter. Debrecen, 2021. 175–202.
- Gulyás 2024. Gulyás László Szabolcs: Zsáka és az Izsákai család a középkorban. In: *Tanulmányok Zsáka történetéből*. Szerk.: Török Péter. Zsáka, 2024. 48–77.
- Gyáni 1990. Gyáni Gábor: A helytörténet-írás jelentőségéről. In: *Honismeret*, 18. (1990) 1. sz. 3–6.

- Gyáni 2019. Gyáni Gábor: Helytörténet, régiótörténet és országos történet. Fogalmi és historiográfiai szemle. In: Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Szerk.: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Bp.–Pécs, 2019. 23–53.
- Györffy 1963–1984. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*. I–III. köt. Bp., 1963–1984.
- Heilig–Kovács–Pattantyús 2011. Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: Geofizikai mérések. In: Régészeti Kézikönyv. Szerk.: Müller Róbert. Bp., 2011. 29–39.
- Hudi 2003. Hudi József: A falutörténetírás múltja és jelene Magyarországon. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 30. (2003) 3–4. sz. 90–99.
- Jakó 1940. Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5.)
- Kiss 1988. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. köt. Bp., 1988.
- Kozák 1981. Kozák Károly: A herpályi apátsági templom építéstörténete. In: Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 121–139.
- Kövér 2019. Kövér György: Van-e, volt-e vidéki történetírás? In: Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Szerk.: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Bp.–Pécs, 2019. 54–87.
- Laszlovszky 2006. Laszlovszky József: Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk.: Gyöngyössi Márton. Bp., 2006. 53–80.
- Lengvári (szerk.) 2018. A hely embere – az ember „helye”. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. Rezümékötet. Szerk.: Lengvári István. H. n., é. n. [Pécs, 2018.]
- Lupescuné Makó 2017. Lupescuné Makó Mária: Jakó Zsigmond település- és népiségtörténeti kutatásai. In: Erdélyi Múzeum, 79. (2017) 1. sz. 43–52.
- Maksai 1940. Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.)
- Mályusz 1922. Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Bp., 1922.

- Mályusz 1923–1924. Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. In: Századok, 57–58. (1923–1924) 1–6. sz. 538–566.
- Mályusz 2003. Mályusz Elemér: A népiség története. In: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Bp., 2003. 473–493. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.)
- Mező–Németh 1972. Mező András – Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.
- Nagy et al. 2021. Nagy Emese Gyöngyvér – Balázs Ádám – Bálint Marianna – Cserpák-Laczi Orsolya – Dani János – Deák Rita – D. Szabó László – Hága Tamara – Hajdú Zsigmond – Kolozsi Barbara – Mester Péter – Nagy Gergő – Nyíró Ádám Artúr – Priskin Anna – Szabó László – Szabó Mariann – Szeverényi Vajk – Szolnoki László: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 2017–2019-ben. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve XCII. Szerk.: Angi János – Lakner Lajos – Szabó Anna Viola. Debrecen, (2021). 8–58.
- Neumann 2003. Neumann Tibor: Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. In: Századok, 137. (2003) 4. sz. 849–884.
- Németh 1997. Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997.
- Németh 2008. Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Așezărire comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea. Nyíregyháza, (2008). (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.)
- K. Németh 2013. K. Németh András: Ráctemplom, Pusztaszentegyház, Templomhely. Elpusztult középkori templomok emléke földrajzi neveinkben – különös tekintettel Tolna megyére. In: Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai. Egy pályázat legjobb darabjai. Szerk.: Balázs Géza – Grétsy László. Bp., 2013. 159–171.
- K. Németh 2022. K. Németh András: Tatár-lik és Török-lik. A tatár–török mondakörhöz kapcsolódó egyik jellegzetes helynévtípus a szóhagyományban és a régészeti adatok alapján. In: Mítosz és történelem II. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára. Szerk.: Hoppál Bulcsú – Szabados György. I. köt. Bp., 2022. 339–353. (Mítosz és történelem könyvek 3.)
- Nógrády 1996. Nógrády Árpád: Taxa - extraordinaria? Széljegyzetek Kanizsai László kapuvári-sárvári számadáskönyvének margójára. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 125–149.

- Nógrády 2002. Nógrády Árpád: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. In: Századok, 136. (2002) 2. sz. 451–468.
- Nógrády 2022. Nógrády Árpád: Sáros vármegye. Bp., 2022. (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. Series nova.)
- Pejin 2008. Pejin Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve. Zenta, 2008.
- Pénzes 2018. Péntes János: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Szerk.: Demeter Gábor – Szulovszky János. Bp.–Debrecen, 2018. 85–116.
- Pesty–Frankl 1872. Pesty Frigyes – Frankl Vilmos: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. In: Századok, 6. (1872) 6. sz. 412–416.
- Rácz 2006. Rácz Lajos: A Kárpát-medence éghajlattörténete a közép- és kora-újkorban. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp., 2006. 31–51.
- Rácz 2008. Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. Bp., 2008.
- Rácz 2016. Rácz Lajos: Mi a kis jégkorszak? In: Történelmi Földrajzi Közlemények, 4. (2016) 1. sz. 15–46.
- Rácz 2018. Rácz György: Mióta vannak faluhatárok és határjárások? A faluhatárok rekonstrukciójának lehetőségei 11–12. századi régészeti és 13–14. századi írott források alapján. In: A hely embere – az ember „helye”. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. Rezümékötet. Szerk.: Lengvári István. H. n., é. n. [Pécs, 2018.] 41–44.
- Rácz 2022a. Rácz Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. Második, jav. és bőv. kiadás. Nagyvárad, 2022.
- Rácz 2022b. Rácz Lajos: A magyar környezettörténet első három évtizede. In: Magyar Tudomány, 183. (2022) 7. sz. 910–919.
- F. Romhányi 2019. F. Romhányi Beatrix: A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék. In: Történelmi Szemle, 61. (2019) 3. sz. 339–360.

- F. Romhányi 2022. F. Romhányi Beatrix: Plébániák és adóporták – A Magyar Királyság változásai a 13–14. század fordulóján. In: Századok, 156. (2022) 5. sz. 909–941.
- Slíz 2017. Slíz Mariann: Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról. Bp., 2017.
- Solymosi 1976. Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrása-
inak kutatása és hasznosítása. In: Történelmi Szemle, 19.
(1976) 1–2. sz. 123–155.
- Stibrányi 2008. Stibrányi Máté: A Sárvíz középkori településhálózatának váz-
lata, avagy a templom és a hozzá vezető út. In: Alba Regia. A
Szent István király Múzeum Évkönyve 37. Szerk.: Demeter
Zsófia. Székesfehérvár, 2008. 189–196.
- Stibrányi 2015. Stibrányi Máté: Fejér megye templomos helyei. PhD-érteke-
zés. Bp., 2015.
- Szabó 1937. Szabó István: Ugocsa megye. Bp., 1937. (Magyarság és nem-
zetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I. so-
rizat 1.)
- Szabó 1971. Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–
XV. század). 2. kiadás. Bp., 1971. (A Magyar Tudományos
Akadémia Agrártörténeti Bizottságának kiadványai)
- D. Szabó 2016. D. Szabó László: Templomok a Nagytemplom alatt. In: A
Debreceni Déri Múzeum Évkönyve LXXXVII. Szerk.: Lak-
ner Lajos. Debrecen, (2016). 7–31.
- Szántó 1997. Szántó Imre: A helytörténeti kutatások elméleti és módszer-
tani kérdései. 12. változatlan kiadás. Bp., 1997.
- Szatmári 2005. Szatmári Imre: Békés megye középkori templomai. Békés-
csaba, 2005.
- Szilágyi 2018. Szilágyi Zsolt: A Kárpát-medence fejlettségi membránja
(1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges mód-
szertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete.
In: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyaror-
szágon. Módszerek és megközelítések. Szerk.: Demeter Gábor
– Szulovszky János. Bp.–Debrecen, 2018. 47–84.
- Szilágyi 2022. Szilágyi Zsolt: Ismeretlen Alföld. A táj területi egyenlőtlensé-
gei a 20. század elején. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlé-
kek, Értekezések. A vidék vonzásában 3.)
- Tagányi 1894. Tagányi Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza
ügyében. In: Századok, 28. (1894) 4. sz. 364–371.
- Tari 1995. Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén.
Cegléd, 1995. (Ceglédi Füzetek 31.)

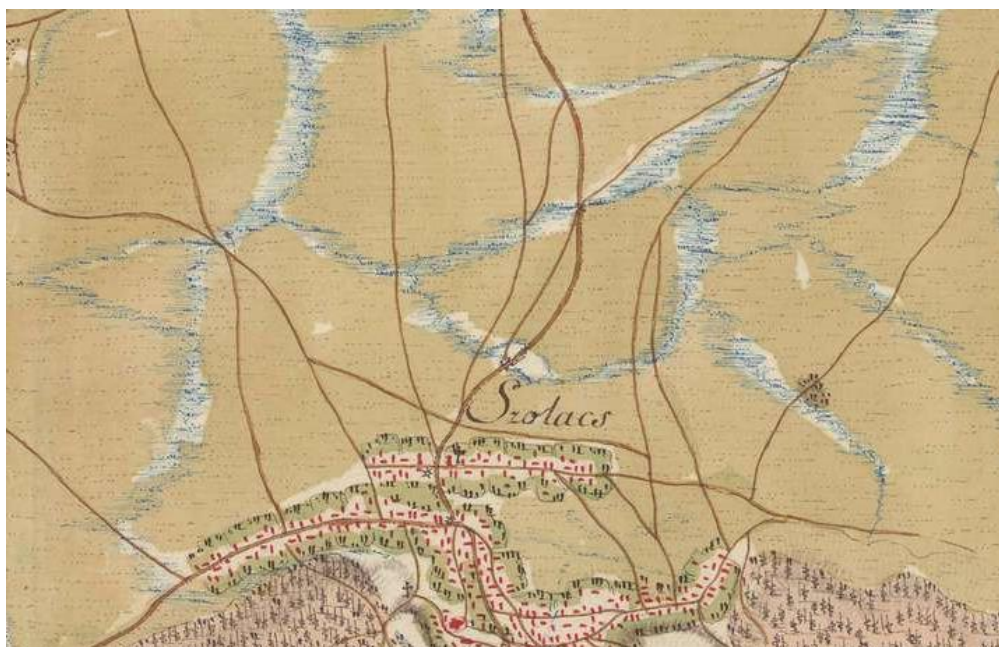
- Tari 2000. Tari Edit: Pest megye középkori templomai. Szentendre, 2000. (Studia Comitatus 27.)
- Torma 2015. Torma István: Régészeti vonatkozású helynevek a történelmi Magyarország területén. In: Archeometriai Műhely, 12. (2015) 2. sz. 67–74.
- Tringli 2001. Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája 1/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk.: Zsoldos Attila. Bp., 2001. 75–194.
- Vonyó 2003. Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk.: Vonyó József. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 14.)
- Vonyó 2019. Vonyó József: A hely és az ember. Az emberközpontú helytörténetírás lehetséges szempontjai. In: Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Szerk.: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Bp.–Pécs, 2019. 9–20.
- Vörös 1972. Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. In: Valóság, 15. (1972) 2. sz. 42–51.
- Zatykó 2011. Zatykó Csilla: Integrált kutatások: a tájrégészet. In: Régészeti Kézikönyv. Szerk.: Müller Róbert. Bp., 2011. 388–402.
- Zatykó 2015. Zatykó Csilla: People beyond landscapes: past, present and future of Hungarian landscape archaeology. In: Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 33. Főszerk.: Szőke Béla Miklós. Bp., 2015. 369–388.
- Zatykó et al. 2022. Zatykó Csilla – Mesterházy Gábor – Pető Ákos – Saláta Dénes – Stibrányi Máté: Folyó, táj és település a középkorban: tájrégészeti, környezettörténeti és lelőhelydinamikai kutatások a Körös-vidéken. A FLOTT-projekt indulása. In: Magyar Régészet, 11. (2022) 4. sz. 56–64. (Online Magazin. 2022 Tél.)

Emődi András

A szalacsi Négylyukú híd építéstörténete

Érmellék méltán híres nevezetességéről, a Szalacs közvetlen közelében álló téglahíd történetéről mindaddig szinte semmi bizonyosat nem tudtunk, építését a különböző helytörténeti munkák a 18. század vége és 1840 közé helyezték, annak körülményeiről jóformán semmit sem írhattak a források feltáratlansága okán.¹ A szóba jöhető levéltári állományok kutatását követően immár tisztább kép áll előttünk e bihari műemlék életének kezdeti éveiről.

A hídépítés szükségességét a hely vízrajzi adottságai indokolták. A Szalacs mellett kanyargó Ér és a szomszédos Berettyó völgyei a földtörténeti pleisztocén korszak végéig (mintegy 10–12000 éve) a Tisza ősmédrének részei voltak, és annak fokozatos nyugatabbra húzódását követően keltek viszonylag önálló életre. A viszonylagosság azt jelenti, hogy a 19. századi vízszabályozások megindulásáig az Ér folyó a Tisza áradásait a Szamoson és a Krasznan keresztül a Berettyóba (azon keresztül a Sárrétre) vezette, és fordítva, az Ér áradásai a Kraszna irányába is túlfolyhattak. Az Ér völgye nagyon csekély esésű, lefolyásában akadályozott, így a szabályozásokig tulajdonképpen csak Diószeg alatt volt valódi medre, attól északra egy száraz lábbal áthatolhatatlan, itt-ott több kilométeres szélességű mocsaras térség mutatta a vízfolyás helyét.² Az első és második katonai felmérés vonatkozó térképlapjai kitűnően rögzítették e tényt.

1. térkép. Az Ér völgye Szalacs mellett (Első katonai felmérés 1782–1785, részlet).

¹ Legutóbb ld. György 2003. 45., 91–93.

² Dunka 1989. 87–89.; Dunka–Papp 2008. 25–28.

Szalacs magasságában e 2–3 kilométer széles, vízerekkel átszőtt, nádasokkal, rétekkal és helyenként állandóan vízzel borított, mocsaras területet az Érendréd, Vasad és Piskolt (azon keresztül Nagykároly) irányába vezető út szelte keresztül, azon négy fahíd segítette át az utasokat, szekereket. Ezek közül az első – a településhez legközelebb eső – éppen a leendő téglahíd közvetlen szomszédságában állt.³ Ez az átkelő egy helyi, legfeljebb az érmelléki járás számára fontossággal bíró útvonal része volt, hiszen a Hajdúságot, Debrecent és Érmihályfalvát Székelyhíddal és azon keresztül Margittával, illetve Erdéllyel összekötő állandó postaút Székelyhídnál lépte át az Ér vonalát. Az ebből északra leágazó, ugyancsak helyi jelentőségű út, mely Ottományon és Szalacson keresztül haladva Szilágyipéternél lépett át Közép-Szolnok megyébe és tartott Tasnádra, mindvégig az Ér bal partján maradt.

Az Ér mocsaras völgyét átszelő, már említett négy gerendahíd közül a legfontosabb, a Szalacs mellett álló egyre rozogább állapotba került. Egy állandó téglahíd építésének szándékát a település földbirtokosa – a nagyváradi székeskáptalan – már 1810-ben felvetette. A vármegye a káptalan kérésének megfelelően a fuvarozást és a segédmunkát vállalta, azonban rövidesen ráhárult a tulajdonképpeni építkezés megszervezése és felügyelete is, a korábbi feltételek mellett. Bihar vármegye 1813. április 20-i közgyűlési jegyzőkönyve ismét hangsúlyozta, hogy „*ezen Szalacs körül felállítandó kőhidnak terhet csupán csak a kézi és szekeres napszámosokra nézve*” vállalta a megye. A káptalan immár a vármegye szólította fel a további teherviselésre, azaz az építőanyagok beszerzésére. A gyűlésen Jakabffy Alajos megyei „*fő ingenieur*” bemutatta a „*Szalatsnál építendő kőhídról való plánumot, a sumptuum projectummal együtt*”. A terv nem maradt fenn, az vélhetően Jakabffy sajátja volt, hacsak nem egy tűpustervet idomított a helyi terepviszonyokhoz. Dobozy Mihály érmelléki szolgabíró ismét azt jelentette, hogy a kőhidhoz való „*materiálék*” fuvarozásához és kézimunkákhoz a megye segítsége szükséges. Idézték a káptalan újabb végzését is, mely szerint „*az építésre magát kötelesnek nem érezvén*”, csak az alapanyagok biztosítását vállalja, azaz a szükséges téglák vettetését, égettetését. A káptalan a főispáni helytartónak, gróf Rhédey Lajosnak olyan értelemben nyilatkozott, hogy „*téglát és meszet adni kész*”, sőt már eddig is adott. Ha több kell, még többet is adna. A megye jelentéséből az is kiderült, hogy az 1812. évben már felhalmozott téglák igen jelentős mértékben károsodtak a csapadékos időjárás miatt, sőt azok formájukat tekintve alkalmatlanok a hidépítésre. Úgy határoztak, hogy Rhédey Ferenc érmelléki főszolgabíró a káptalannal egyetértésben kótyavetyén próbálja értékesíteni az egészet, és a befolyt pénzen „*a káptalan vettessen jó téglát*”.⁴

1813. november 12-én Sztárok János táblabíró, Jakabffy Alajos „*földmérő*” és Rhédey Ferenc főszolgabíró jelentették, hogy 200000 téglát készült el, ám azok ismét csak teljesen használhatatlanok hidépítésre, „*általában rosszul égettettek*”. Lányi Imre alispánt és Huzl Konrád kőművesmestert hívták helyszíni szemrevételezésre, és ők valóban alkalmatlannak találták a téglák javát. Olyan határozat született, mely szerint háromfelé rakatják a téglákat, a vízben való építésre és a vízszint felett való építésre alkalmas, illetve a teljesen alkalmatlan halmokba. Ismét értékesíteni kellene az alkalmatlan téglákat, abból kifizetni a megye napszámosait, a maradékot pedig átadni a káptalannak, aki elkészítettet-

³ I. katonai felmérés; Egy Szalacs területét ábrázoló további 18. századi mappát ld. Emődi 2007. 646. sz. térkép (Szalacs 1781-ben készített úrbéri térképének 1817. évi másolata; lelőhelye a nagyváradi R. Kat. Székeskáptalan uradalmi térképgyűjteménye az RNL BmI őrzésében).

⁴ MNL HBVL IV.1.a. 52. k. 311. és 1024. számok; MNL HBVL IV.1.b. 466. d. fasc. IV. 25.

te a téglákat. A válogatást követően 75000 téгла bizonyult használhatónak, ám a Jakabffy mérnök által készített „*überschlag*” szerint 150000 darabra volna szükség a híd felépítéséhez.⁵

Az 1814. január 31-én tartott megyei közgyűlés sürgette Rhédey Ferenc főszolgabírórt a téglák értékesítését illetően, aki mindössze 13400 darabot tudott eladni, 4 forint 37 krajcárért ezrét.⁶ Március elsején Rhédey jelentést tett az addigi munkálatok lassúságának okairól (esős idő, rossz téglák), majd azért, hogy „*a készületlen hídba több kár ne essen és az utasok a fa híd veszedelmétől megmentődhessenek*” kérte további téglák sürgős átszállítását Margittáról, a káptalan ugyanis ott égettette az addigiakat is. A vármegye végzése szerint ezentúl helyben, Szalacson kell égettetni a téglát és azt csak utólag kifizettetni a káptallal.⁷

A történet folytatásához egy másik szálát kell megragadnunk és egy toronyépítés vizsgatagságaival szükséges megismerkednünk. A Szalacstól három falu távolságra fekvő Kiskereki református egyházközségének a 17. században már fennálló temploma mellé az 1770-es évek második felében téglatornyot emeltek. A székelyhídi plébános gáncsoskodása okán az csonkán, a templomhajó fedélszékének gerincét éppen csak elérő magassággal épült meg 1779-re. A régi templom szűkossége miatt a századfordulón, 1800 márciusában a presbitérium annak teljes elbontásáról határozott, végül 1803. szeptember első napján szentelték fel a berendezett, újonnan épült templomot „*meg hagyván az új templom mellett bizonyos esztendőkéig a régi, de minden forma ékesség nélkül való alacsony tornyot*”.⁸

A költséges építkezés után „*a kiskereki akkori buzgólkodó hívek, és az Eklelésiának gyenge cassája egy kevés ideig pihenést kívánván venni, kegyességeknek tüze újabb elevenséget és lángot kapott, és mivel különben is a tisztességes magosságra fel emeltett új templommal az igen ótska s alacsony dísztelen kő torony meg nem egyezett, és a harangoknak szava kivált téli s homályosabb időkben az új templomnak magass frontja által el fogódott, de mind e mellett is más re[form]a eklelésiáknak példás igyekezetek, és szép elő menetek által ösztönöztetvén, újobban kedvet vettek magoknak arra, hogy az avult toronynak helyébe és helyére új kő tornyot építsenek*”. 1808 nyarától megtették az első lépéseket megfelelő mennyiségű téгла égetéséhez, a kemencékhez szükséges tüzelőanyag összehordására, nem utolsósorban az állványzathoz és a leendő torony-süveghez szükséges faanyag beszerzéséhez a Réz-hegységből.

Az 1810. március 11-én tartott egyházi gyűlésen „*kérdés tevődött fel az eránt, ha vajon e mostani tavaszon hozzá fogjon é az Eklelésia a [régi] torony el bontásához? Közönségesen e határozódott meg, hogy a téгла mester hozzátassék által Margittáról, és ha alkalmasnak találja még egy kevés égetés után a második téгла kementzét, úgy hozzá kezd az Eklelésia a torony el bontásához*”. Bár a téглаégetés tetemes pénzkiadással járt, májusban mégis úgy döntött a presbitérium „*hogy még Pünköstig, mibelyt alkalmas mesterember találtatik, a ki ért a dologhoz, a torony el bontásék*”. Az érvek között a már részben kiégetett téгла és a beszerzett faanyag jó állapotának megőrzése is szerepelt. Júniusban még mindig állt a régi torony, ugyanakkor úgy határoztak, hogy meszet és deszkaanyagot is kell alkudni a nagyváradi úrnapi vásárban. 1811. március 10-én „*téгла mester Kádár Ferentz ökegyelme sürgetvén az előljárokát a két kement-*

---

⁵ MNL HBVL IV.1.a. 52. k. 1712. szám.

⁶ MNL HBVL IV.1.a. 53. k. 85. szám.

⁷ MNL HBVL IV.1.a. 53. k. 366. szám.

⁸ Emódi 2018. 121–123.

*ze téglának kirakattatása eránt, egyszersmind arra is ajánlván magát, hogy mivel tudná bizonynyal a legényeivel való számolásból, hogy két száz húsz ezer téglá a két kementzéből ki fogna kerülni, és ha ki nem rakják, tsak kétszáz ezerről kívánná a fizetést, ha pedig kirakattyaák, akár mennyire megyen, az szerént meg kívánnya a fizetést; Meg határozattott, hogy tsak jobb lesz ki rakatni, és a bizonyosért fizetni, akár mennyibe kerül, mint sem osztán kettős kárt vallani?'. Végül a május 5-én megtartott gyűlésen anyagi okokra hivatkozva az építkezést elhalasztották: „a torony el bontása felől is ismét ez a végzés hozattott, hogy gondolóra révén a consistorium a bankó pénznek bizonytalanságát, melyhez képpest a kőművessel sem lehet bizonyos contractusra lépni, maradjon boldogabb időre az építés; a téglá kemencéket pedig azon helybe szalmával, venyikével és tövissel a curator fedesse be, ennek felette téglá mester Kádár Ferencz kínáltasson meg 200 forinttal és az 5 köből búzával, és kéreteness meg, hogy a többi restantialis summáért várja el az Eklésiát akkorra a mikor a téglá ki fog rakódni?\".*⁹

1813 folyamán a torony ügye ismét halasztódott, „mely halasztgatás egy valaki által méltóságos fő szolgabíró és coadiutor curator Rhédey Ferencz úrnak bé sugódván, edyike kementze tégláját az Eklésiának nagyobb részént ÷ 73500 hetven három ezert a szalatsi kő hídhoz a fent tisztelt méltóság el foglalta, még pedig a maga által, nem pedig az Eklésia előljároi által ki szabott áron, azaz ezrét 12 ÷ tizen két váltó forintyával, mely miatt kedvetlenségben jöven az előljároság, a torony építése eránt való szent szándékától el állani ezúttal kéntelenítettett... 1814. 12^a August?\".¹⁰

A Rhédey Ferenc által lefoglalt téglák áraban 880, az 1815 tavaszán eladott eklézsiái borokért 440 váltóforint bevétele volt az egyházközségnek. 1815-ben az egyház búzáját további 400 váltóforintért értékesítették, s az így összegyűlt összegből több mint öt esztendei vajúdat követően megkezdhették a régi torony bontását és az új építését. 1815. szeptember 9-én tették le az alapkövét, az egyházközség előljároinak és a település lakosainak jelenlétében „nagyváradí kőműves mester Húzlí Conrád vigyázása alatt?\". 1818 nyarán végeztek a munkálatokkal, Huzl fizetségének utolsó, 100 váltóforintos részletét 1818 novemberében igyekezett kifizetni az eklézsia, ám pénz híján „azon adósságba az Eklésia jó féle borainat\" kínálták meg...¹¹

E toronyépítési história megidézése szoros kapcsolatban áll közleményünk tárgyával, fenti adataink fényében ugyanis a kiskereki templom tornyához égettetett téglák egy részét a ma is álló, szalatsi Négylyukú hídhoz hordatta Rhédey Ferenc, és azokkal pótolta a már korábban említett hiányt.

⁹ RNL BmI Kiskereki Református Egyházközség Levéltára 1. k. (gondnoki számadások 1770–1813), 2. k. (presbiteri jegyzőkönyv 1794–1863) fol. 18–29.

¹⁰ Uo. 2. k. (presbiteri jegyzőkönyv 1794–1863) fol. 25v.

¹¹ Uo. és 3. k. (gondnoki számadások 1814–1842).

1. kép. A szalacsi Négylyukú híd (Sófalvi István felvétele, 2017 előtt).

Kisrédei Rhédey Ferenc (1780 k.–1846) 1814-ben, a közel hetvenötezer téglá lefoglalásakor Bihar vármegye érmelléki járásának főszolgabírája volt, e tisztségét 1816. július 1-től – vitatott körülmények között – a megye másodalispáni állására cserélte s abban 1820-ig maradt meg.¹² 1813–1821 között az érmelléki egyházmegye világi segédgondnoka (coadjutor curator) is volt, azonban hivatalát egyre inkább hanyagolta és emiatt konfliktusos viszony állandósult a traktus és közte. 1821-ben lemondott e tisztségéről.¹³ Bátyja gr. Rhédey Lajos (1761–1831) Bihar vármegye főispáni helytartója volt, aki 1825-ben távozott a megyéből, többek között az öccse 1816. évi megválasztatása miatti feljelentés és per folyományaként.

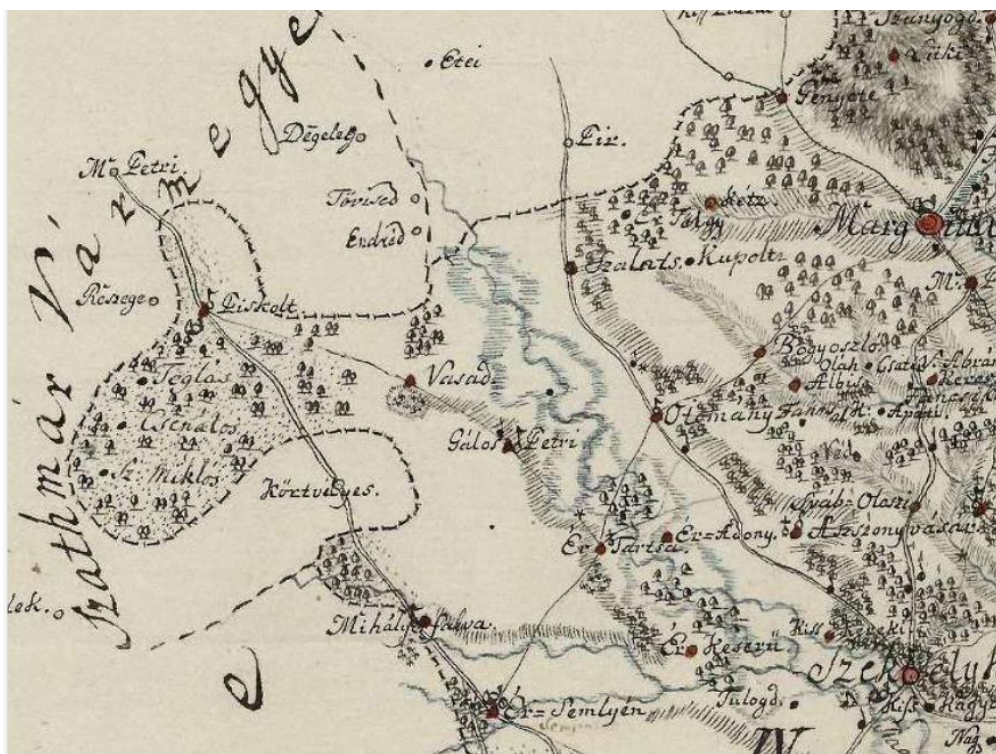
A kusza szálak, összefüggések megértéséhez rögzítenünk kell azt a tényt is, hogy a szalacsi híd elsősorban helyi igényeket elégített ki, a 19. század elején közel 3000 lakossal rendelkező, jelentős bor- és gabonatermelő Szalacsnak az összeköttetését az Ér túlsó partjával és Nagykároly térségével. A hídon át vezető út a székeskáptalani uradalom legjelentősebb birtokai közé tartozó Szalacs és Vasad területén haladt keresztül. Szalacs a káptalannak tiszttartósága is működött, a településre 1804-ben országos vásártartási jogot kapott II. Ferenc császártól.¹⁴ A fahidak karbantartásában és a téglahíd építésében a megye és a káptalan mellett érdekelt fél volt az érmelléki református egyházmegye is, ugyanis az 1821. évi Generális Konvent határozata alapján Piskolt református egyházközségét a közép-szolnokitól az érmelléki traktushoz csatolták. Rendhagyó módon már 1814 októberében Piskolton – az egyházmegye akkori területén kívül – tartottak egy időközi gyűlést, majd 1818-ban és 1819-ben mind a négy időközi traktuális összejövetelre ott kerítették sort, éspedig éppen a „*Méltóságos coadjutor curator [Rhédey Ferenc]*

¹² Hazai 's külföldi tudósítások 1816. 17–18.; Borovszky (szerk.) 581.; Szilágyi 2011. 60.

¹³ Emődi 2022. 73–74.; Rhédey Ferenc élete végén a Szabolcs vármegyei tardosi birtokán lakott, 66 esztendősen ott is halt meg 1846. december 13-án. Az eseményt a szomszédos Csobaj református anyakönyvébe jegyezték be.

¹⁴ Emődi 2007. XV, XLI–XLII és kihajthatós térképmelléklet; MNL OL A 57 61. k. pp. 448–450. <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>

báznál”.¹⁵ Nem szabad megfeledkeznünk a magánérdekről sem, hiszen Piskolton a Rhédeyek voltak birtokosok!

2. térkép. Érmellék északi részének főbb útvonalai (Bihar megye topográfiai térképe – 1780, részlet Tóth József vármegyei mérnök mappájáról).¹⁶

Még 1818 előtt, a tervbe vett Körös- és Berettyó-völgyi szabályozási munkálatokat megelőzően az Ér folyásának, eredetének tisztázására Bihar vármegye az érmelléki járás főszolgabíróját küldte ki. Jelentését Reszeghy Lajos levéltáros kéziratos munkája örököltette meg, abban többek között ez állt: „amint hogy a Szalacson épült kőhidnál az Ingenieur /:mérnök:/ által megmértetvén [az Ér], a laposságával 7 láncot tett a szélessége”.¹⁷ A jelentés elkészültekor, legkésőbb tehát 1818 körül már állt a téglahíd.¹⁸

Rendelkezésünkre álló adatok alapján tehát a szalacsi, a köztudatba „Négylyukú kőhíd” néven bevonuló tégláépítmény a kiskereki toronyépítésre szánt téglák 1814. évi lefoglalása és az 1818. évi jelentéstétel közötti időszakban épült, feltehetően már 1814/1815-ben.

¹⁵ Emődi 2022. 32.; RNL BmI Az Érmelléki Református Egyházmegye Levéltára 382. dosszié (kötet). p. 59., 65., 71., 82.

¹⁶ Comitatus Bihariensis [TK 3011]

¹⁷ MNL HBVL IV.456.d. 12. Idézi: Dunka–Papp 2008. 26.

¹⁸ A főszolgabírói tisztséget 1816-ig Rhédey Ferenc, őt követően Sombori Imre töltötte be. Reszeghy a jelentéstévő keresztnevét elírta, Rhédey Ferenc helyett Rhédey Lajost rögzített.

E híd teljes egészében téglából készült, az Ér vize négy kosáríves boltozott nyíláson folyt át alatta. A felhajtók nélküli hossza mintegy 32 m, a felhajtókkal (szárnyfalakkal) együtt 39,7 m. Az oldalmellvédek közötti szélessége 5,8 m, azokkal együtt a híd teljes szélessége 6,8 m. Az 1 m magas téglamellvédek mindkét oldalon 0,5 m szélesek, a híd közepétől mindkét irányban enyhén lejtnek, az alacsony és kissé kifelé forduló szárnyfalakhoz meredeken csatlakoznak. A boltozatok szélessége (a falu irányából kezdve): 3,6 – 3,6 – 4 – 3,8 m. A pillérek: 2,4 – 2,2 – 2,1 m vastagok. A híd legmagasabb pontja az egykori vízszinttől mintegy 5 m.

Rhédey Ferenc főszolgabíró és egyházmegyei gondnok tehát a Kádár Ferenc margitai téglamester által a kiskereki toronyhoz készített 200000 téglából 73500-at vitetett Szalacra. A híd előzetes költségvetésében 150000 téglá szerepelt. Igen csekély számú, a hidépítések anyagszükségleteire vonatkozó adatközlést találtunk, ám az a kevés is azt bizonyítja, hogy a 150000 téglá a szalacsi híd építéséhez bőven elegendő volt, sőt azt meg is haladhatta! Az 1807–1808-ban épült téglaboltozatos, négynyílású gyulai Bárdoshídhoz 100000 téglát szállítottak le. E híd hossza és szélessége egyaránt másfélszerese a szalacsinak. A Gyula melletti remeteházi töltesen építendő téglahídhoz 1822-ben 80000 darab téglát különített el a vármegye.¹⁹ A hortobágyi Kilenclukú híd elkészítéséhez körülbelül 400000 téglát használtak fel 1827–1833 között, ám az tömegében legalább négyszerese volt a szalacsinak, hiszen szélesebb és magasabb volt, hossza pedig annak háromszorosa (a felhajtók szárnyfalaival együtt négyszerese).²⁰ Az 1829-ben használatba vett zalalövői, ötnyílású „Rabok hídjá” költségelszámolásában 248000 téglá szerepel, az építmény impozánsabb, hossza a szalacsinak közel kétszerese volt.²¹

Rhédey 1814-ben 12 váltóforintot fizetett a kiskereki eklézsiának minden ezer téglá után.²² Ugyan a megkárosított egyház panaszkodott a reájuk oktrojált ár miatt, azonban az közelített a piaci árhoz. Bihari református templomok építkezéseire vonatkozó széleskörű levéltári anyaggyűjtésünk során egészen pontos képet alkothattunk az 1780–1840 közötti anyagárakról. A legtöbb esetben az egyházközségek biztosították a tégláégetéshez szükséges tetemes mennyiségű tüzelőanyagot és mindennemű segédmunkát. Ilyen körülmények között ezer téglá ára a türelmi rendeletről kezdődően az 1806. évben meglóduló inflációig 1,5–2 forint volt (értékálló ezüstforintról, azaz rajnai/rénes forintról van szó). Ezt követően, az 1811-től bevezetett új pénznemben számolva – az infláció függvényében – akár 15 váltóforintra is felkúszott az ár (1815 nyarán). Az 1819 után bekövetkezett pénzügyi stabilizációt követően hozzávetőleg 5 váltóforintban állandósult ezer téglá ára (ez ezüstforintban kifejezve 2 forintnak felelt meg). Más volt a helyzet a saját hozzájárulás nélkül égettetett, azaz „készen vett” téglák esetében. Példának okáért az 1784–1786 között felépített váradolaszi református templomhoz 300000, a város téglavetőjétől drágán vásárolt téglát használtak fel. Ebben az esetben ezer téglá átlagára 5 ezüstforint volt, tehát két és félszer több, mint a többi esetben.

A téglahidak építésének egy másik jelentős kiadási tétele a mész beszerzése volt. Ugyancsak templom- és toronyépítési adatgyűjtésünk fényében, a falazások során 100000

---

¹⁹ Tóth 1995. 30., 46–48.

²⁰ Gáll 1970. 111., 115.

²¹ Uo. 230–234.

²² Az ezüstalapú, stabil forint (rénes/rajnai forint) és az 1811-től használt váltóforint egymáshoz viszonyított, változó árfolyamát ld. Infláció.

téglához átlagban 250 köből oltatlan meszet használtak fel.²³ A vizsgált bihari építkezéseinkhez kivétel nélkül a Nagyvárad közelében lévő (Betfia, Hájó, Alpár, Kis- és Nagykér) és a felső Sebes-Körös-völgyi (Rév, Birtiny, Pestere, Izsópallaga) mészégető román falvakból szállították az alapanyagot. Egy köből mész ára a 18. század végén 1 ezüstforint körül ingadozott, a napóleoni háborúkkal jelentkező infláció 1810-re 2–3 ezüstforintra emelte az árát. Az infláció csúcsidőszakában, 1815-ben akár 9 váltóforintot is fizettek egy köből mészért, az 1819 utáni stabilizációt követően 2–3 váltóforintban állandósult az ára, azaz visszatért a régi, 1 ezüstforintos ár.

A szalacsi téglahíd éppen az infláció tetőzésekor épült (1814/1815). Költségvetésének felbecsüléséhez mindössze két, viszonylag jól behatárolható kiadási tétel áll rendelkezésünkre. Rhédey Ferenc 880 váltóforintot fizetett a lefoglalt kiskereki téglákért és ugyanekkorra mennyiség volt a káptalan által biztosított rész (a korábban kiégettetett kétszázezer rossz minőségű téglával nem számolunk, az a káptalan vesztesége lehetett). A falazásához szükséges, mintegy 2-300 köből mész 1814/1815-ben akár 1500–1800 váltóforintra is rúghatott. A porondot (homokot) helyben termelhették, ahhoz és a földmunkákhoz kapcsolódó (a híd feltöltését is ide számítva) napszámos igényt a vármegye biztosította. A fizetett bér munkások hozzávetőleges költségeit a közeli Tasnád impozáns templomtornyának 1815–1817. évi építése során kifizetett összegekből becsülhetjük meg. Ott mindhárom esztendőben a tégláégető kemencéknél és a torony mellett két-három hónapig dolgozó napszámosoknak összesen 372 ezüstforintot fizettek (az akkori árfolyamon úgy 1000–1500 váltóforintot). Hátra maradt még a kőművesmester munkadíjának kérdése. Egy-egy templomtorny építését korszakunkban 500 és 1000 ezüstforint közötti összegért vállalták el nevesebb, sokat dolgoztatott építőmestereink. Egy közepes méretű torony építése és a hídépítés nagyjából azonos fajsúlyú feladat volt. Mindösszesen tehát az 1814/1815. évi árfolyamon a szalacsi híd építésének a vármegyére háruló (bér munkások, a kőművesmester fizetsége), általunk becsült költsége 2500–3500 váltóforint tartományban alakulhatott. A káptalan a téglák és a mész árban legalább 3000–3500 váltóforinttal járult hozzá az építéshez. Összességében a teljes költség 5500–7000 váltóforint (2200–2800 ezüstforint) közötti összeg lehetett. Összehasonlításként, a gyulai Bárdos-híd építésének (1806) teljes költségvetése 8862 ezüstforint volt, ám annak egy igen jelentős szeletét a felhasznált drága kőanyag és a rendkívül költséges kőfaragó munkák tették ki. Az ugyancsak Gyulán lévő Kapus-híd költségvetése az infláció tetőzésekor, 1815 nyarán 16900 váltóforint volt (akkori árfolyamon 4000–5000 ezüstforint), ám annak ugyancsak tetemes részét a milovai bányából származó 100 köbönnyi terméskő és a szállításához rendelt 2000 szekérfuvar jelentette.²⁴ A hortobágyi Kilenclyükú híd előzetes költségvetése 1827-ben 28000 váltóforint volt,²⁵ a régi ezüstalapú forintban kifejezve 11200 ft. Mint már említettük, ez utóbbi munka volumene körülbelül négyszerese volt a szalacsinak. Mindent egybevetve, a 2–3000 ezüstforintnyi pénzösszeg reálisnak tűnik a szalacsi híd kivitelezése tekintetében.

Nem tudjuk, mennyi idő alatt épülhetett fel a téglahíd, ám jó analógiaként kínálkozik a szalacsinál hosszabb, hajdúböszörményi hatlyukú Kadarcs-híd története, mely 1813 júniusa és szeptembere között készült el teljes egészében, ősszel már a falazatok közé-

²³ Biharban 1 köből = 64 liter.

²⁴ Tóth 1995. 48–51.

²⁵ Gáll 1970. 114–115.

nek földdel való feltöltésére szervezték a közmunkát.²⁶ Ideális esetben tehát egyetlen esztendőben végezhettek a munkálatokkal Szalacson is, már 1815 őszére.

1819/1820-ban a vármegye vizsgálat alá vette Rhédey Ferenc másodalispán (korábban tehát érmelléki főszolgabíró) pénzügyi elszámolásait, melyekben 3367 forint összeget tüntetett fel a szalacsi és egy kicsiny – mindössze 100 forintot érő – jankai fahíd költségeként. Az elszámolásokban sok „*discrepantiát*”, azaz eltérést találtak, különösen a téglaegetések kapcsán. A duzzadó botrány közepette Lányi Imre alispán mosta kezét és mindent Rhédeyre hárított, mondván, hogy a hídépítés pénzügyeit ő tartotta kézben mindvégig.²⁷ Az ügyet felsőbb szintre utalták. Nem jártunk utána, közrehatott-e abban, hogy Rhédey Ferenc távozott a másodalispáni tisztségből és rövidesen a bihari közéletből is. Tény, hogy a híd hamar javításra szorult, a vármegye 1821-ben 963 váltóforintot költött e célra.²⁸

Téglaboltozatos hidakat a térségben (Bihar és Békés vármegyék területén) a 19. század elejétől építettek, a szalacsi megelőzően és azzal egyidőben e két vármegye területén mindössze ötöt (gyulai Kishíd 1802 és ugyanott a Bárdos-ér hídja 1808, békéssámsóni Török-híd 1809 körül, hajdúböszörményi Kadarcs-híd 1813, gyulai Kapus-híd 1815/1816).²⁹

A szalacsi téglahíd vonalvezetését, formaelemeit tekintve az 1967-ben elbontott böszörményi Kadarcs-híddal rokonítható. Ugyan az hosszabb volt és boltozatainak száma is több, ám lényegében testvéreknek tekinthetők. Mindkettő az archaikusabb típusú, kisebb ívű boltozatokkal rendelkező hidak sorát gyarapította. A Kadarcs-híd tervezőjét és kivitelezőjét nem ismerjük, a szakirodalom feltételezi, hogy az utóbbi Bramer György kőművesmester lehetett, aki e korszakban Hajdúböszörményben a város megrendelésére rendszeresen dolgozott.

Szalacson a Négylyukú hidat, mint forrásainkból láthattuk, valószínűleg Jakabffy Alajos Bihar vármegyei mérnök tervezte. Örmény kereskedő fiaként 1777 körül született a Berettyó-menti Szentjaboron, 1793. október 23-án iratkozott be a bécsi Hadmérnöki Akadémiára. Végzését követően mindvégig mérnökkari tiszt volt. Péchy Mihály naplójának tanúsága szerint 1809 nyarán a győri helyőrségi mérnökkarban közvetlen alárendeltje volt. Az országos katonai névtárakban utoljára 1811-ben találkozhattunk a nevével, mint mérnök-kapitánnyal.³⁰ Az általa készített (vagy társszerzős) és fennmaradt térképek, felmérések azt sejtetik, hogy 1812–1819 között viselte Bihar vármegye mérnöki/főmérnöki tisztét. További sorsa ismeretlen előttünk.

E viszonylag rövid, de körülményeit tekintve szerencsétlen hídépítési történet egyetlen kérdőjele, bizonytalan pontja a kivitelező kőműves-/építőmester személye. A kiskereki templomtorony építését 1815 szeptemberétől a németajkú, katolikus Huzl Konrád (1774 k.–1832, Váradolaszi) nagyváradai építőmester irányította, korábban ugyancsak ő fejezte be a szalacsi torony munkálatait 1809-ben. 1815/1816-ban a margittai templomtorony újjáépítését vezette, és mint láthattuk, már 1813-ban őt kérték fel véleményezés-

---

²⁶ Gáll 1970. 107–108.

²⁷ MNL HBVL IV.1.a. 58. k. 80. és 1194. számok.; 59. k. 42., 811., 812., 1781. számok.

²⁸ MNL HBVL IV.1.a. 60. k. 1009. szám.

²⁹ Gáll 1970. 107–108.; Tóth 1995. 45–51., 54.; Tóth 2015. 39–56.

³⁰ Szabó–Szögi 1869. sz.; Militár Almanach 1811. 310. A katonai névtárakban mindvégig Aloysius (Alajos) keresztnévvel szerepelt, a Szabó–Szögi adatbázisban Jakabffy Adeodatus/Adeodát néven.; Lenkefi 2012. 99.

re a szalacsi hídnál is. Huzl a korszak legnevesebb nagyváradi építőmesterének, Éder Jakabnak (1743 k.–1806, Váradolaszi) volt a veje, apósával közösen és önállóan is igen rangos munkálatokban vett részt, többek között a debreceni református kollégium épületének kivitelezésében 1803-tól. Egy évvel később a debreceni nagytemplom építésére is beadtak egy saját tervet, apósával együtt.³¹ A Nagyvárad-újívárosi tanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Huzl Konrád 1804–1814 közt a legjelentősebb városi középületek (Sas-fogadó, városháza, serház stb.) építőmestere volt, igen sok boltozatot is készített. Nem mellesleg Újíváros földesura a káptalan volt. Érmelléki (és tágabb bihari) adatgyűjtésünk református templom- és toronyépítések főszereplőjeként is azonosította a nagyváradi mestert, éppen a szalacsi híd elkészültének időszakában. Önként adódik a feltételezés, hogy a környék akkori legkeresettebb és legképzettebb mestere, a korábban Szalacson is rendszeresen megforduló Huzl Konrád építette a térség legelső téglahídját is.

2. kép. Drónfelvétel a szalacsi hídról, 2020 előtt.³²

A szalacsi Négylyukú híd a legkorábbi boltozatos téglahídjaink egyike. Első ismert térképi ábrázolása 1842-ből maradt fenn, Petruss Márton (1787–1846) káptalani uradalmi mérnöknek a Szalacs teljes külterületét ábrázoló mappáján. A híd ekkor a településtől északra induló Érendréd–Vasad–Piskolt útvonalon kívül a Gálospetri irányába igyekvő utasokat is kiszolgált.³³

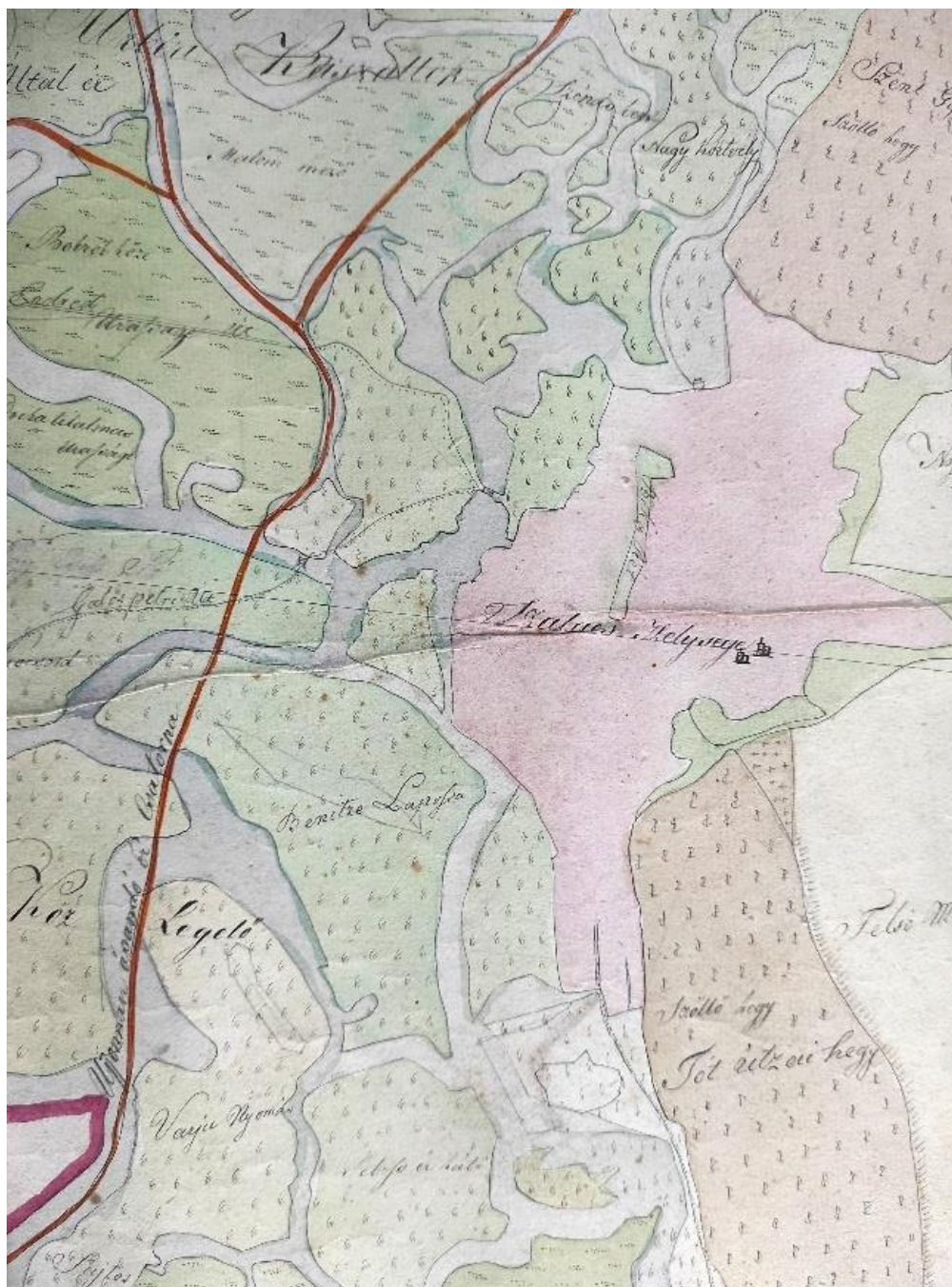
Az Ér végleges szabályozása óta (1968), másfél évszázadnyi szolgálat után a híd szárazra került,³⁴ a legutóbbi időkben mesterséges vízfelületek létrehozásával próbálták egykori környezetét helyreállítani.³⁵

³¹ Sági 1987. 376–382., 387.

³² Partiumzone (Érmelléki Gazdák Egyesülete)

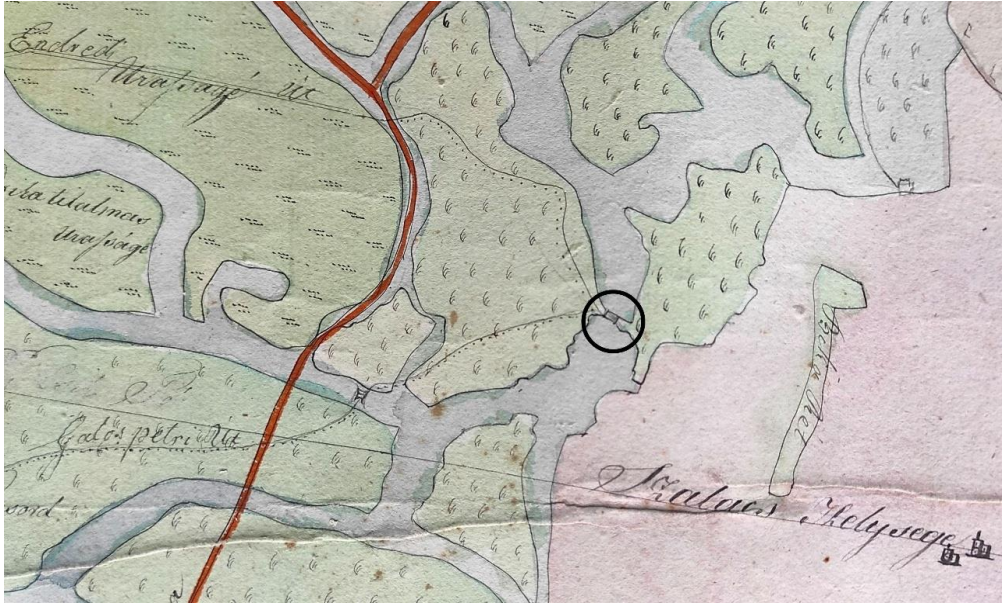
³³ RNL BmI Térképgyűjtemény 539-1. térkép = Emődi 2007. 647. sz. térkép.

³⁴ A töltések közé szorított Ér a hídtól egy kilométer távolságra került.

3–4. térkép. Szalacs uradalmi térképe 1842, részletek (alul jelölve a híd helyzetét) (a térképen Petrusz Márton vörös vonallal jelezte az Ér szabályozás után tervezett nyomvonalát).

³⁵ A munkálatok és a híd kétrendbeli renoválása kapcsán számos tudósítás és helytörténeti írás próbált teljesen alaptalanul párhuzamot vonni a szalacsi és a hortobágyi híd közé. Sem az építés körülményeit tekintve, sem tervezési, műszaki/építészeti szempontból nincs kapcsolódási pont a két műtárgy között.

András Emődi

The Construction History of the Four-Hole Bridge in Szalacs

Arched brick bridges began to be built in the Great Hungarian Plain and its surrounding areas from the turn of the 18th and 19th centuries. One of the earliest of these is the Four-Hole Bridge located in the vicinity of Szalacs village (Sălacea), in present-day Romania. Our study explores the construction history of this still-standing structure based on archival data.

Források*Levéltári források*

MNL HBVL	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
IV.1.a.	Bihar vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
IV.1.b.	Bihar vármegye közgyűlési iratok
IV.456.d.	Reszeghy Lajos kézírata (23. kötet)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57	Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Királyi Könyvek (Libri regii).
RNL BmI	Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei Igazgatósága
144. fond, 278. lsz.	Az Érmelléki Református Egyházmegye Levéltára
167. fond, 598. lsz.	Térképgyűjtemény
279. fond, 308. lsz.	Kiskereki Református Egyházközség Levéltára

Internetes források

I. katonai felmérés	Magyarország első katonai felmérése https://maps.arcanum.com/bu/map/firstsurvey-hungary/ (Utolsó letöltés: 2025. március 26.)
Comitatus Bihariensis	Országos Széchényi Könyvtár – Kézírtos térképek https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/2245/view/?bbox=-3121%2C-5915%2C12333%2C-225 (Utolsó letöltés: 2025. március 26.)
Infláció	Danyi Pál: A napóleoni háborúk inflációja 1799–1818 https://artortenet.hu/a-napoleoni-haboruk-inflacioja-1799-1818/ (Utolsó letöltés: 2025. március 26.)
Militär Almanach 1811.	Militär Almanach. Schematismus der Oesterreichisch-Kaiserlichen Armée für das Jahr 1811. Wien. https://library.hungaricana.hu/bu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1811/?pg=311&layout=s (Utolsó letöltés: 2025. március 26.)
Partiumzone	https://www.partiumzone.com/zone/szalacs/#&gid=1&pid=3

Sajtóforrások

Hazai 's külföldi tudósítások 1816.	Hazai 's külföldi tudósítások, 11. évf. (1816), II. félév, 3. sz. 1816. július 10. 17–18.
-------------------------------------	---

Szakirodalom

- Borovszky (szerk.) Borovszky Samu (szerk.): Bihar vármegye és Nagyvárad (Magyarország vármegyéi és városai). Bp., [1901.]
- Dunka 1989. Dunka Sándor: Az Ér- és a Berettyószabályozó társaságok története. In: Vízügyi Közlemények, 71. (1989) 1. sz. 86–126.
- Dunka–Papp 2008. Dunka Sándor – Papp Ferenc: A Berettyó vízgazdálkodásának és jezes árvízének története. Bp., 2008. (Vízügyi Történeti Füzetek 17.)
- Emódi 2007. Emódi András: Bihar megyei kéziratos térképek (1754–1888). Katalógus. Nagyvárad, 2007.
- Emódi 2018. Emódi András: Az érmelléki traktus egyházközségeinek 1823–1826 között összeállított históriája. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transibiscani XXI.) Debrecen, 2018.
- Emódi 2022. Emódi András: Az Érmelléki Református Egyházmegye történeti névtára 1849-ig. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transibiscani XXI.) Debrecen, 2022.
- Gáll 1970. Gáll Imre: Régi magyar hidak. Bp., 1970.
- György 2003. György Irén: Szalacs. Kismonográfia. Nagyvárad, 2003. (Partiumi füzetek 26.)
- Lenkefi 2012. Lenkefi Ferenc: Péchy Mihály ezredes, győri várparancsnok ostromnaplója (1809. június 13–22.) In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Bp.–Győr, 2012. 85–102.
- Sápi 1987. Sápi Lajos: Péchy Mihály. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. Szerk.: Gazda László. Debrecen, (1987). 373–402.
- Szabó–Szögi 1998. Szabó Miklós – Szögi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849. Marosvásárhely, 1998.
- Szilágyi 2011. Szilágyi Márton: Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján. Vázlat Rhédey Lajos pályafutásáról. In: Korall, 12. (2011) 44. sz. 54–80.
- Tóth 1995. Tóth Ernő: Hidak Békés megyében. Békéscsaba, 1995.
- Tóth 2015. Tóth Ernő: Hazánk, Magyarország ismert és rejtett hídjai. Bp., 2015.

Szöke Richárd Rajmond

Adalékok a berettyóújfalui választókerület 1848 és 1939 közötti történetéhez

Áttekintve a magyar országgyűlési, illetve nemzetgyűlési választási folyamatok történetét, láthatóvá válik, hogy korszakoktól függetlenül a szavazások legfőbb célja a törvényhozás intézményét legitimáló funkciójában rejlik: 1848-ban a forradalmi átalakulás, a kiegyezést követően a fennálló parlamentáris rendszer működtetése, a két világháború között a mindenkori kormányzat törvényes igazolása nevezhető meg a voksolások általános tétjeként. Regionálisan azonban számos eltérés mutatkozott a politikai élet alakulásával kapcsolatban, más és más tapasztalatok formálták a közügyeket a városokban és vidéken, melyek makroszinten kevésbé mutatkoznak meg. Így a mikroszintű elemzések adhatnak választ azon kérdésekre, hogy milyen körülmények között fejlődött a honi parlamentáris rendszer, milyen területi különbségek figyelhetők meg ezen felvetett probléma kapcsán, és miként érvényesül a legitimációs szerepkör a lokális konfliktusok terepén.

A tanulmány központi tárgyát képező berettyóújfalui választókerület eddig kevésbé került a kutatók látóterébe, amit az is jól reprezentál, hogy a közelmúltban és azt megelőzően sem születtek nagy számban feldolgozások a témával kapcsolatban, valamint átfogó jellegű értekezések sem jelentek meg ezidáig. A meglévő szakirodalomban inkább a Bihar vármegyei nézőpont érvényesül, amelyben a berettyóújfalui kerület egyike az egy tucatnyi választókerületnek,¹ azonban napvilágot láttak olyan írások is, melyekben egy-egy választás rövidebb-hosszabb elemzése² vagy a szavazások győztesei iránt mutatkozott nagyobb érdeklődés.³ Jelen vizsgálódás célja, hogy az említett munkákra alapozva összegzést nyújtson a címben is feltüntetett időintervallumra vonatkozóan, teret engedve a legfrissebb kutatási eredményeknek, melyek a jogi szabályozások és az országos politikai átalakulások helyi szintű lecsapódásait helyezték a fókuszba.

Területi változások

1848-ban, miután a nemesi kiváltságokra épülő rendi országgyűlések kora lejárt, lehetőség nyílt új, polgári alapokon nyugvó viszonyok megteremtésére, ami a választások története szempontjából a népképviselési rendszer bevezetését jelentette. Ennek jogi alapját az 1848. évi V. törvénycikk biztosította, mely a választójog definiálásán túl rendelkezett a községek és a megyék képviselőválasztási metódusáról.⁴ Bihar vármegye 12 képviselőt küldhetett az országgyűlésbe, azaz 12 választókerület felállítását írta elő Nagyvárad nélkül, mely városi kerületként önálló mandátummal rendelkezett. Ekképpen jött létre a bárándi, a belényesi, a berettyóújfalui, a bihari, a csékei, az élesdi, a hosszúpályi, a margittai, a szalontai, a székelyhídi, a tenkei, valamint az ugrai választókerület.⁵

¹ Ruszoly 2002., Kerepeszki 2014.

² Nyakas 1981.; Szöke 2022a.; Szöke 2022b.; Szöke 2024.

³ Kerepeszki 2014.; Szendrei 2024.

⁴ Varga 2010. 15–16.

⁵ 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselés alapján választásáról. Ezer év törvényei.

A választókerületeket sok esetben a járási határoknak megfelelően alakították ki, ám a berettyóújfalui kerület a kivételek közé sorolható, hiszen a Sárréti járás 47 településének és egy pusztájának csupán egy részét foglalta magába.⁶ A vizsgálat szempontjából releváns területet Ártánd, Bedő, Berekböszörmény, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Bi-harszentjános, Bojt, Bors, Csökmő, Darvas, Furta, Kisszántó, Mezőkeresztes, Mezőpe-terd, Mezősas, Szentpéterszeg, Told, Váncsod, Vekerd és Zsáka alkotta. Ruszoly József kutatásaiból az is ismeretes, hogy konkrétan mely községekben, mely pusztákon hány potenciális szavazó élt 1848/1849-ben, így munkájában külön helységként szerepel An-daháza, Bozsódpusztá, Csiffipusztá, Herpály, Körmösdpusztá és Nyéstapusztá, ugyanak-kor feltűnő Vekerd község hiánya az 1848. évi összeírásból.⁷

Bár a szabadságharc bukását követő neoabszolutizmus időszakában 12 éven át szünetelt az országgyűlés, az 1861-től megtartott voksolásokat azonban továbbra is az 1848-ban elfogadott választási törvény, valamint az ehhez kapcsolódó rendeletek szabályozták. Változást e tekintetben az 1874. évi XXXIII. törvénycikk jelentett, mely főként a választójoggal kapcsolatos szigorításokat tartalmazott, ám területileg megtartotta a kerület egységét.⁸ 1913-ban újabb választási törvény látott napvilágot, ám a kiobbant világháború okán nem bonyolítottak le választásokat ezen szabályzás hatálya alatt, ekképpen az 55.000/1914. számú belügyminiszteri körrendelet által előírt választókerületi változtatások ekkor még nem váltak realitássá. Ezen rendelkezés már átrajzolta (volna) a berettyó-újfalui kerület térképét, amely a helységek számát 14-re csökkentette, eszerint Berettyó-szentmárton, Berettyóújfalú, Csökmő, Darvas, Esztár, Furta, Gáborján, Hencida, Pocsaj, Szentpéterszeg, Újiráz, Váncsod, Vekerd és Zsáka szavazói tartoztak volna a vizsgált ke-rülethez.⁹ Életbe lépésének hiányát jelzi, hogy a dualizmus időszakának utolsó helyi vá-lasztása során, 1916-ban Berettyóújfaluban is még az 1874-ben elfogadott szabályzás je-lentette a jogi alapot.¹⁰

Az elvesztett háború, a forradalmak és a trianoni békeszerződés a politikai vélemény-nyilvánítás és döntéshozatal tekintetében is jelentős átalakulást eredményeztek. Bihar vár-megye területe 74%-ának elvesztése magával hozta az addigi választókerületi rendszer felbomlását, a 12 kerületből csupán 8 tudott legalább névlegesen az 1920-as évektől kez-dődően tovább funkcionálni, melyek közül 5 kerületet szelt át az új országhatár. Az 1919-ben elfogadott képviselőválasztással kapcsolatos miniszterelnöki rendelet választókerüle-tekről szóló paragrafusában az 1914-ben megalkotott beosztás használatát írta elő, ám ez alapján az időközben „csonkává vált” kerületek szükség esetén új székhellyel, de az or-szághatáron belül maradt helységekkel továbbra is küldhettek képviselőt a parlamentbe.¹¹ A berettyóújfalui kerületet ez nem érintette, így a már említett 14 község együtt döntött mandátumának sorsáról.

⁶ Szálkai. I/5. Függelék. Vö. Szendrei 2024. 91.

⁷ Ruszoly az 1849. évi összeírásban már feltünteteti Vekerd települést, azonban nem derül ki mi a hiány oka. Felmerülhet egyszerű tévesztés is vagy Ruszoly kihagyhatta a felsorolásból azokat a helységeket, ahol nem számláltak választót, de a választókerület részét képezte. Ruszoly 2002. 48–49., 67.

⁸ Pölöskei 2009. 18.

⁹ A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 55.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatóságához, az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek részletes beosztásának közzétételéről. MRT 1914. 564.

¹⁰ A holnapi választás. Sárrét, 12. (1916) 31. 1916. júl. 30. 2–3.

¹¹ Hollósi 2015. 121.

Bízva a mielőbbi revízióban, a Trianonban rögzített határok átmenetiségében, az 1921-ben megalakult Bethlen-kormány nem vállalkozott egy új választókerületi térkép elkészítésére, azonban az 1919-ben alkalmazott jogi szabályozás súlyos aránytalanságok életbe lépésével ért fel. A nemzetgyűlés által elfogadott választójogi törvény híján ismét miniszterelnöki rendeletben szabták meg a szavazások kereteit, ebben kívánták orvosolni a „csonka kerületek” ügyét. A dokumentum szerint a szomszédos kerületekből kellett kiegészíteni úgy ezeket a kerületeket, hogy a választásra jogosultak létszáma elérje a két-ezer főt.¹² Bihar vármegyében a rendelkezés a Kismarja székhelyű szalárdi kerületet érintette, ezért a berettyóújfalui kerületből Váncsod települést, míg a biharkeresztesi kerületből Bedó és Bojt községeket csatolták hozzá.¹³

Ezt követően egy ideig nem változott a vizsgált kerület összetétele, a Horthy-korszak első, 1925-ben kihirdetett választójogi törvénye nem érintette érdemben a kérdést.¹⁴ A világháború előtti alapokon nyugvó választókerületi beosztást az 1938. évi XIX. törvény újításai váltották fel, amely vármegyei szinten ötvözte a lajstromos és az egyéni választókerületek rendszerét.¹⁵ Bihar vármegyében a konkrét beosztást tartalmazó 264/1939. számú belügyminiszteri rendelet ötre csökkentette az egyéni mandátumú választókerületek számát, valamint ezek településösszetétele is részben módosult.¹⁶ A berettyóújfalui egyéni mandátumról ez alapján a névadó községen túl Bakonszeg, Berettyószentmárton, Csökmő, Darvas, Furta, Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg, Újiráz, Váncsod, Vekerd, Zsáka lakosai szavaztak, ezáltal a választókerület teljesen lefedte a Berettyóújfalui járás területét.¹⁷ Mindenesetre „maradék-Bihar” továbbra is 8 képviselővel rendelkezett az országgyűlésben, hiszen az egyéni jelöltek mellett 3 fő vármegyei listáról nyerte el képviselői felhatalmazását.¹⁸ A két világháború közötti időszak utolsó választását ezen jogi keretek között rendezték, valamint megemlítendő, hogy Észak-Erdély visszacsatolása és ezzel együtt „Biharország” részleges visszatérése¹⁹ nem rajzolta át a választókerületek térképét, hiszen kiírt választások hiányában, az ismét Magyarország részét képező területekről meghívásos alapon egészítették ki a képviselőházat.²⁰

A választók számának alakulása

A rendi alapú követválasztási rendszerről a népképviseleti rendszerre való áttérés a kiváltság helyett a vagyoni helyzethez kötötte a szavazásokon való részvétel jogi alapját. Bár az 1848. évi V. törvény értelmében azok számára is biztosítva volt a szavazati jog,

---

¹² A m. kir. kormánynak 2,200/1922. M. E. számú rendelete. Az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választása. *Belügyi Közlöny*, 27. (1922) 11. 1922. márc. 9. 572–573.

¹³ A m. kir. belügyminiszternek 59,000/1922. B. M. számú rendelete. A nemzetgyűlési képviselőválasztó-kerületek részletes beosztása. *Belügyi Közlöny*, 27. (1922) 20. 1922. ápr. 23. 951.

¹⁴ 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. *Ezer év törvényei*.

¹⁵ 1938. évi XIX. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. *Ezer év törvényei*.

¹⁶ A m. kir. belügyminiszternek 264/1939. B. M. számú rendelete. *Belügyi Közlöny*, 44. (1939) 21. 1939. máj. 9. 531. A meghatározott választókerületek: berettyóújfalui, biharkeresztesi, biharnagybajomi, nagylétai, sarkadi.

¹⁷ Szikla. II/7. Függelék.

¹⁸ Kerepeszki 2014. 8.

¹⁹ A vármegye nem nyerte vissza a Trianon előtti állapotát, a Belényesi, a Béli, a Csékei, a Tenkei és a Vaskói járásokból Romániában önálló megyét alakítottak ki Belényes központtal. Szilágyi.

²⁰ Boros – Szabó 2008. 242.; Murádin 2015. 224–225.

akik eddig is kifejezheték politikai akarataikat, jelentősen kibővült a választójoggal rendelkezők köre.²¹ Ez alapján gyakorolhatta politikai jogát minden büntetlen előéletű 20 éven felüli, hazai vagy honosított, bármilyen törvényesen bevett valláshoz tartozó férfi, aki nem esett atyai, gyámi vagy gazdai felügyelet alá, és önálló jövedelműként megfelelt a vagyoni cenzusnak. Ez utóbbi alapján birtokhoz, háztulajdonhoz, műhelyhez, gyárhoz kapcsolódóan volt megszerezhető a szavazati jog, valamint a különböző értelmiségi munkakörűek is részesültek a jogkiterjesztésből.²² 1874-ben újból szabályozták a választójogot, melynek alapját immár nem a jövedelem képezte, hanem a befizetett évi adó mértéke. Eszerint a szavazati jog szélesebb rétegekre is kiterjedt, illetve megszüntette az 1848 előtti kiváltságokat.²³ A választókerületek kialakításakor, 1848-ban a vizsgálat tárgyát képező kerületben 1729 szavazót írtak össze, az egy évvel későbbi időközi voksoláskor pedig 1728 választót számláltak, így a berettyóújfalui számított a 4. legkisebb kerületnek Bihar vármegyében.²⁴ Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk indoklásának statisztikai részéből kiolvasható, hogy 1865-ben 1142, 1869-ben 1053, 1872-ben pedig 1593 főben állapították meg a kerület nagyságát.²⁵ Két évtizedes hiátust követően a századforduló a következő adatolt időszak. Szivák Imre korabeli kimutatásai szerint 1899-ben 1638, 1900-ban 1929 választópolgár alkotta a berettyóújfalui kerületet (1. grafikon).²⁶

1. grafikon. A berettyóújfalui választókerületben élő szavazati joggal rendelkezők száma 1848–1900.

²¹ A „régí jog” alapján biztosított választójog vizsgálatához ld. Pap 2016. 23–27.

²² Az 1848. évi választójog szakirodalmi áttekintéséhez ld. Boros – Szabó 2008. 131–142.; Pölöskei 2009. 17–18.; Varga 2010. 15–16.; Cieger 2021. 13–17.

²³ 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848. V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. Ezer év törvényei. Ld. még Boros – Szabó 2008. 131–142.; Varga 2010. 17.; Pölöskei 2009. 17–18.

²⁴ Ruszoly 2002. 53., 67.

²⁵ 1874. évi XXXIII. törvénycikk indoklása az 1848. V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. Ezer év törvényei.

²⁶ Szivák 1901. 110–111.

Heves viták tartották napirenden a dualizmus fennállásának utolsó évtizedeiben a választójog kiterjesztésének ügyét, melynek eredményessége csupán néhány szerény reformkísérletben érhető tetten.²⁷ A korábban említett 1913. évi XIV. törvénycikk, valamint az 1918. évi XVII. törvénycikk csekély mértékben bővítette a lakosság választójogosultságát és kilátásba helyezte bizonyos helyeken a titkos szavazás bevezetését, a gyakorlatban azonban sosem funkcionáltak, a háború és a monarchia felbomlása okán ezen rendelkezésekbe foglalt kitételek alapján nem tartottak választásokat sehol az országban. Hasonlóan az immár köztársasági keretek között napvilágot látott 1918. évi I. néptörvényhez, mely által a Károlyi-kormány deklarálta az általános választójogot, a Tanácsköztársaság 1919. márciusi kikiáltásának következtében ismét nem élhettek e lehetőséggel a választók.²⁸

1919 végén, főként az antanthatalmak nyomására új, a korábbinál nagyobb tömegek számára szavazati jogot biztosító szabályozást léptettek érvénybe rendeleti úton, ez volt az 5985/1919 M. E. számú rendelet, avagy a Friedrich-féle választójogi rendelet, amely az „általános, egyenlő és titkos” jelzőket viselte a korszakban.²⁹ Ennek értelmében olyan 24 éven felüli férfiak szavazhattak, akik legalább hat éve magyar állampolgársággal rendelkeztek, valamint fél éve ugyanabban a községben éltek vagy rendelkeztek lakással. Életkortól függetlenül szavazhattak azok, akik 1918. november 1. előtt legalább 12 héten át harctéri katonai szolgálatot teljesítettek. Nőkre is kiterjedt a szavazati jog a monarchia korabeli gyakorlattól eltérően, esetükben további követelményként szabták meg az írni-olvasni tudást bármely hazai élőnyelven. Továbbá lényeges elemnek tekinthető, hogy a dualizmus korában alkalmazott nyílt szavazás intézményét eltörölték. Az 1920–1921-ben, több turnusban lebonyolított választásokat ez alapján tartották, a berettyóújfalui kerületben élő választók számának meghatározására azonban nem áll a kutatás rendelkezésére elegendő adat.

Az 1920-ban összeült parlament két évre szóló megbízásának lejártához közeledve újból éles viták tárgyát képezte a választójog. Amint az korábban is említésre került, ezen nemzetgyűlési ciklusban nem történt meg a választójogi törvény elfogadása, ezért Bethlen István kormányfő rendeletben, saját igényeinek megfelelően határozta meg a választók körét.³⁰ Ez a 2200/1922. M. E. rendeletben öltött testet, mely jelentős korlátozásokat vezetett be az 1919-ben jogerőre emelkedett előírásokhoz képest. Ezek közül kiemelhető a nyílt szavazási forma visszaállítása a vidéki kerületekben,³¹ csak Budapesten, a „*budapest-környék*” és a törvényhatósági városokban maradt titkos a szavazás.³² A további korlátozások következtében a férfiak esetében a 24. életév betöltését, legalább 10 év magyar állampolgárságot, 2 év egyhelyben lakást és az elemi iskola 4 osztályának elvégzését írták elő. Engedményt jelenthetett az I. világháborúban tett szolgálatukkal szerzett vitézségi érem vagy Károly-csapatkereszt, valamint úgynevezett „régí jagon” azok is kifejezheték politikai akaratukat, akik az 1918-as választói névjegyzékben is szerepeltek. A jogszabály

²⁷ A tömegpolitizálás korát a berettyóújfalui sajtóban is elérkezettnek látták. Nyakas 1981. 307.

²⁸ Gyáni–Kövé 1998. 335.

²⁹ A magyar kormány 1919. évi 5985. M. E. számú rendelete. MRT 1919. 879. A Friedrich-féle választójogi rendelet szakirodalmi áttekintéséhez ld. Gergely 2010. 48–53.

³⁰ Bethlen ellenezte az általános, titkos választójogot. Erényi 2010. 270.

³¹ Az I. világháború után Európában már nem alkalmazták a nyílt szavazás metódusát. Gyáni–Kövé 1998. 335.

³² A m. kir. minisztérium 1922. évi 2200 M. E. számú rendelete. MRT 1922. 21.

nők esetében szigorúbb kritériumokat fogalmazott meg: az életkori határ 30 évre tolódott ki, valamint hat elemi vagy azzal egyenértékű végzettség képezte a műveltségi cenzust. Elég volt mindössze négy elemivel rendelkezni, amennyiben legalább három törvényes gyermeke volt életben az összeíráskor, és ezek közé beleszámították a háborúban elesetteket is, illetve a saját vagyonnal rendelkező nőkkel is kivétel tett a rendelet. Nemtől és életkortól függetlenül szavazójogot biztosított az egyetemi vagy főiskolai végzettség.³³ Az 1922-es választójogi rendelet végül 1925-ben emelkedett törvényerőre néhány módosítás eszközölése mellett. Egyrészt eltörölték a vitézségi érem és a Károly-csapatkereszt nyújtotta kedvezményeket, másrészt kiterjesztették a titkosan szavazó kerületek mindegyikére a lajstromos, azaz a pártlistás rendszert.³⁴ Utóbbi elem a vizsgált terület szempontjából nem releváns, a Bihar vármegyei választókerületek 1922 és 1938 között nyíltan döntöttek képviselőjük személyéről.

Eltérő információk lelhetők fel a berettyóújfalui kerületben élő választójogosultak számáról az 1922-es képviselőválasztásra vonatkozóan. A Hubai László által összeállított választási adattár 9963 személyt sorolt a szavazásra jogosultak kategóriájába,³⁵ míg a helyben megjelent Bihar Népe című sajtótermék 10 016 választóról tudósított,³⁶ a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában őrzött községenkénti összeírások³⁷ szerint pedig 10 077 fő alkotta a kerületet.³⁸ 1926-ban bár az egyhangú választás következtében a voksolás elmaradt, Hubai 9302 potenciális választót rögzített, 1931-re vonatkozóan pedig megegyezés tapasztalható a választói névjegyzékek és az adattár által közölt számok között, melyek 10 320 főben állapították meg a választók létszámát.³⁹ Egy 1933-ban tartott időközi választás kapcsán csupán a Bihar című hetilap szolgáltat információt a választók számáról, amit 12 539 főben határoztak meg,⁴⁰ 1935-ben pedig 12 652 személy rendelkezett szavazati joggal (2. grafikon).⁴¹ Ezáltal vármegyei szinten 1922 és 1935 között ezen kerület számított a legnagyobbak a 8 bihari választókerület közül.

³³ Uo. 15.

³⁴ Püski 2006. 101.

³⁵ Hubai 2001. 41.

³⁶ Elkészült a választók összeírása. Bihar Népe, 2. (1922) 16. 1922. ápr. 13. 1.

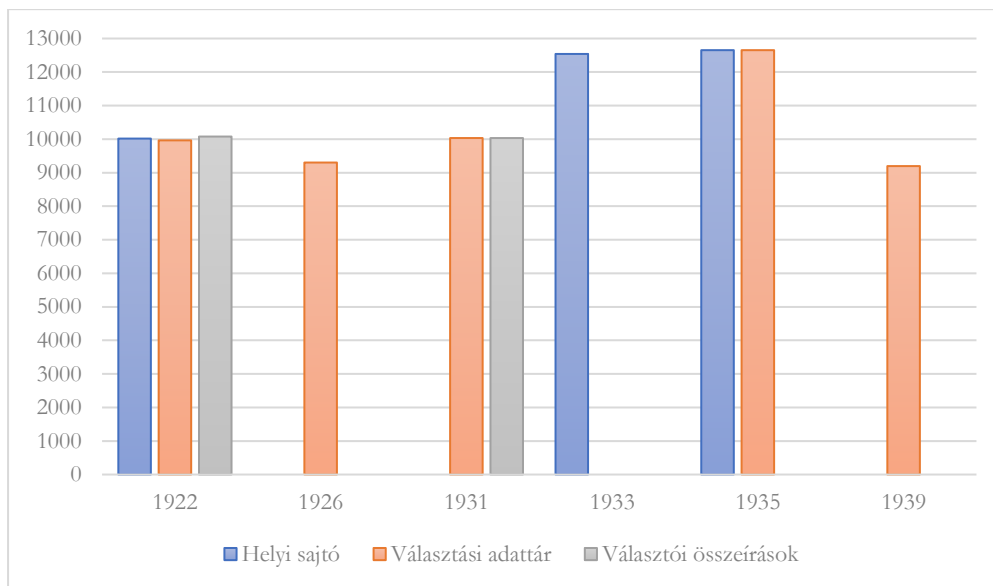
³⁷ Számos pontatlanság figyelhető meg a választói névjegyzékekkel kapcsolatban. Elütések, szervezési és adminisztratív hiányosságokból adódó következtetlenségek nehezítik az összeírások összevetését, szerepelhetnek időközben elhunytak vagy elköltözöttek is a listában, valamint lehetséges bizonyos személyek politikai okokra visszavezethető szándékos kihagyása. Ignác 2018. 119.

³⁸ MNL HBVL IV.403. 17–19. k. Képviselőválasztói névjegyzékek. 1922.

³⁹ MNL HBVL IV.403. 54. k. Képviselőválasztói névjegyzék. 1931. Vö. Hubai 2001. 84.

⁴⁰ Dr. Molnár Imre 2764 abszolút többséggel nyerte el a berettyóújfalui kerület mandátumát. Bihar, 7. (1933) 40. 1933. szept. 28. 1.

⁴¹ A részletes eredmények kerületenként. Bihar, 9. (1935) 14. 1935. ápr. 4. 2. Vö. Hubai 2001. 104.

2. grafikon. A berettyóújfalui választókerületben élő szavazati joggal rendelkezők száma 1922–1939.

A Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak választójogban bekövetkezett utolsó változásait az 1938. évi XIX. törvénycikk tartalmazza, amely rendkívül összetett módon szabályozta a vizsgált kérdést.⁴² Legfontosabb jellemzőjeként elmondható, hogy általánosan bevezette a titkos választást, ám számos más tekintetben szigorúbb feltételeket szabott a korábbi joggyakorlathoz képest. Ahol megmaradtak az egyéni kerületek, ott szigorúbban szabályozták a választójogosultságot, férfiaknál és nőknél egyaránt 30 évre emelték a korhatárt, valamint a magyar állampolgársági kitélt minimum 10 évre, az egyhelyben lakás időtartamát minimum 6 évre szigorították. Nemek szerinti különbségtételekkel továbbra is élt a jogalkotó, férfiak esetében 6 elemi osztály elvégzését írták elő, 4 elemi osztállyal egyenértékű végzettséget is elfogadtak azoknál, akik 1912 előtt születtek, valamint számos további kivételt is meghatároztak. Új elemként megemlíthető az állandó jövedelem megjelenése a választójogban. Nők pedig akkor kaptak szavazati jogot az említett „kellékek” kívül, amennyiben 4 elemi osztály elvégzését igazolni tudták és vagy saját jövedelméből éltek, vagy férjük megfelelt a törvény értelmében a választójogi kritériumoknak.

1939-ben, a második zsidótörvény alapján rendeleti úton szabályozták a zsidónak minősített állampolgárok szavazati jogát, mely alapján hitelt érdemlően, anyakönyvi kivonatokkal és házasságlevelekkel kellett igazolni, hogy a felmenők 1867 óta Magyarországon élnek és állandóan itt tartózkodtak, ezt követően az elöljáróság állapította meg az izraelita személyek szavazati jogát.⁴³ A választókerületi adattár közlése alapján ezen rendelkezések szerint 9196 fő alkotta a berettyóújfalui kerületet (2. grafikon), mely immár a vármegyei rangsorban a harmadik legnépesebb kerületnek számított az 5 választókerület közül.⁴⁴

⁴² 1938. évi XIX. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. Ezer év törvényei. Ld. még. Püski 2006. 109–111.; Pölöskei 2009. 25–27.; Pintér 2010. 185–189.

⁴³ Gyáni–Kövér 1998. 336–337.; Boros–Szabó 2008. 242.; Pintér 2010. 190.

⁴⁴ Hubai 2001. 132.

Képviselők, jelöltek, pártok

1848 és 1939 között 29 szavazást bonyolítottak le a vizsgált választókerületben, országos szinten pedig 22 alkalommal vette kezdetét parlamenti ciklus, így megállapítható, hogy 7 esetben kellett időközi választáson dönteni a berettyóújfalui képviselő személyéről. A kutatás jelenleg 29 egyénről állapította meg, hogy indult valamely választáson a vizsgált időszak alatt (1. melléklet). Ezen politikusok közül 20 olyan induló található, akik csupán egyszer tettek kísérletet a parlamenti mandátum elnyerésére, 9-en legalább kétszer vállalták a képviselőjelölti megmérettetést. A csúcstartó e kategóriában Csanády Sándor, aki 9 választáson vett részt és 8 alkalommal nyertesként került ki a jelöltek közül. Továbbá elmondható, hogy összesen 12 fő jutott mandátumhoz, akiknek olykor kihívó nélkül, azaz egyhangú választás során sikerült parlamenti megbízásukat megkapniuk. A 29 választás közül mindössze két esetben, 1920-ban és 1939-ben zajlott titkosan a szavazás.

A parlamentarizmus meghonosodását megelőzően a követküldés és ez által a politikai érdekképviselet a társadalom meghatározott rendjei számára volt biztosított, a követek nem választások útján kerültek döntéshozatali szerepkörbe, hanem egy szűk elit kijelölése és utasításai alapján kapták megbízásukat. Ebben jelentett hatalmas változást az 1848. évi áprilisi törvények által bevezetett népképviseleti rendszer, amelyben a kötött mandátumot felváltó szabad mandátum birtokában jutottak képviselők az országgyűlésbe.⁴⁵ Ekkor elegendő volt csupán egy szavazó ajánlása a jelöltséghez,⁴⁶ több jelölt esetén a képviselőiséget csak a szavazatok abszolút többségével nyerhették el, amennyiben kettőnél több jelölt indult, a szavazást a két legtöbb szavazatot elért induló között újból megtartották. A berettyóújfalui választókerület legelső választásán erre precedens is található,⁴⁷ a szabályozás pedig a dualizmus alatt végig érvényben maradt.⁴⁸ Kihangsúlyozandó, hogy az élőszóban történt szavazásra a választókerület központjában, azaz Berettyóújfaluban került sor.

Pártok és politikai programok, a szó modern értelmében vett definíciói szerint még nem alakultak ki a kezdeti időszakban, a megválasztott képviselők mandátumuk felvétele után csatlakoztak valamely parlamenti csoportosuláshoz. Később, 1861-től kezdődően nyomon követhetők a közélet főbb törésvonalai, ám ezek is informális köröknek tekinthetők és a választások után jöttek létre.⁴⁹ A hazai pártstruktúra közjogi megoszlásán alapuló kereteinek következtében e helyen is kezdetben a Felirati Párt és a Határozati Párt jelöltjei, majd a Deák-párt, a Szélsőbal és a 48-as Párt, később a Szabadelvű Párt, valamint a Függetlenségi Párt és utódszervezetei, illetve a Nemzeti Munkapárt indítottak jelöltek, ám ahogy a pártrendszeren belül megjelentek a különböző pártokból kiváló kisebb csoportok, illetve a világnézeti és ideológiai pártok eltérő formái, azok a berettyóújfalui választókerületben is éreztették hatásukat.⁵⁰ Jó példa erre az 1910-es választás, melyen négy csoportosulás képviselőjelöltjének neve is megjelent a helyi híradásokban.⁵¹ Szendrei Ákos kutatásaiból tudható, hogy a Berettyóújfalu központú választókerület pártpreferenciái tekintetében stabil korszakok váltották egymást, 1861 és 1892 között, valamint 1896

⁴⁵ Ruszoly 2002. 6.

⁴⁶ Pölöskei 2009. 18.

⁴⁷ Ruszoly 2002. 12.

⁴⁸ Boros–Szabó 2008. 137.

⁴⁹ Gerő 1988. 10–11.; Erényi 2010. 266.; Szendrei 2024. 98–99.

⁵⁰ A különböző helyi politikai szerveződésekhez ld. Nyakas 1981. 305–309.

⁵¹ Képviselőjelöltek. Sárrét, 6. (1910) 10. 1910. márc. 6. 4.

és 1910 között ellenzéki, 1910-től kezdődően a korszak végéig kormánypárti jelöltek szereztek meg a megfelelő számú szavazatokat.⁵²

Az 1920-tól 1944-ig fennálló parlamentáris politikai rendszerben továbbra is számos korlátozó, sőt autoriter elem képezte részét a lebonyolított szavazásoknak.⁵³ A szisztéma sajátossága a kettősségében rejlett: 1922-től 1938-ig egyszerre volt titkos és nyílt. Valódi tét hiányában a szavazások a kormányzat által kialakított politikai viszonyok legitimitációját szolgálták, a kormányzó párt leválthatatlansága, dominanciája határozta meg az időszak politikájának lényegét. A viszonylagos szabadsággal rendelkező ellenzéki pártok nem a hatalomért szálltak versenybe, hanem egymással mérték össze erejüket, hogy a parlamentbe kerülhessenek és megerősíthessék korlátozott pozícióikat.⁵⁴

1920-ban, az első nemzetgyűlési választásokkor még legalább 500 ajánlást kellett összegyűjteni a képviselőjelöltnek az induláshoz,⁵⁵ 1922-től pedig csak akkor válhattak hivatalos jelöltek a berettyóújfalui mandátumért versenybe szállók, ha a választókerülethez tartozó választópolgárok közül legalább 1000 fő aláírta az induláshoz szükséges ajánlóleveket.⁵⁶ Az 1925. évi XXVI. törvénycikk emelte törvényerőre a korábbi előírást, mely szerint az a jelölt nyeri a voksolást, aki a szavazatok általános többségét szerzi meg.⁵⁷ 1938-tól az egyéni kerületekben a képviselőjelöltség feltételül szabták 2000 pengő kaució letételét, valamint 500 ajánlás összegyűjtését, ugyanakkor a parlamentbe jutásért ekkor már elegendő volt megszerezni a voksok 40%-át is.⁵⁸ A két világháború közötti korszakban immár nem kizárólag választókerület székhelyén zajlott a szavazás, hanem községenként bonyolították le azt.⁵⁹

Miként a megválasztott képviselők névsorából kitűnik (1. melléklet), a Bethlen-éra alatt Szilágyi Lajos személye határozta meg a kerület politikai életét. Érdekes, hogy a dualizmus utolsó időszaki választásán mandátumot nyert politikus, Trianon után 4 egymást követő választáson is sikerre vitte választási hadjáratait különböző pártok, szerveződések kötelékében, ellenzéki, majd kormánytámogató oldalon egyaránt. A kiegyezést követő közjogi választóvonal helyett immár ideológiai és társadalmi alapú különbségek mentén alakultak a politikai szervezetek.⁶⁰ Szilágyi 1920-ban, a korszak első választásán az Országos Kisgazda- és Földműves Párt jelöltjeként jutott mandátumhoz, azonban a parlamenti ciklus vége előtt kilépett a szervezetből, így Berettyóújfalui képviselője pártkívüli ellenzékiként politizált a későbbiekben. Az 1922-es választásokon már tudatosan pártkötélekek nélkül készült megmérgettni magát, és heves küzdelem során nyerte el a választók bizalmát. 1926-ban a politikus megalapította a Kispolgárok Országos Pártja nevű szervezetet, amely az év végi szavazáson mindössze egy mandátumot szerzett, hiszen Szilágyi ellen sem a kormánypárt, sem más ellenzéki párt nem indított jelöltet, így

---

⁵² Szendrei 2024. 99.

⁵³ Hubai 1999. 45.; Turbucz 2007. 233–234.

⁵⁴ Turbucz 2007. 232., 237.

⁵⁵ A magyar kormány 1919. évi 5.988. M. E. számú rendelete, a nemzetgyűlés tagjainak választásáról. MRT 1919. 908.

⁵⁶ A m. kir. minisztérium 1922. évi 2.200. M. E. számú rendelete, az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjainak választásáról. MRT 1922. 43.

⁵⁷ 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. Ezer év törvényei.

⁵⁸ Püski 2006. 109.

⁵⁹ Pölöskei 2009. 16.

⁶⁰ Püski 2021. 19.

egyhangú szavazáson jutott ismét az országgyűlésbe. Időközben a képviselő és a kormánypárt kapcsolata megenyhült, így 1931-ben ugyan pártonkívüliként, de már a bethleni politika támogatójaként szerezte meg a szavazatok többségét.⁶¹ Olyan országos méretű és jelentőségű pártok jelöltjei vallottak a berettyóújfalui kerületben kudarcot, mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, az Egységes Párt, a vizsgált térségből újtárra indult Független Kisgazdapárt, sőt 1933-ban a nemzetiszocializmus bihari megjelenése is kérészerűnek bizonyult. Szilágyi 1933-ban történő főispáni kinevezése után az aktuális kormánypártok, a Nemzeti Egység Pártja, majd az abból kialakult Magyar Élet Pártja tudhatott magának magabiztos eredményeket a vizsgált kerületben.⁶²

Összegzés

A berettyóújfalui választókerület 1848 és 1939 között megőrizte stabilitását, település-összetételi szempontból 8 helység (Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Csökmő, Darvas, Furta, Szentpéterszeg, Vekerd, Zsáka) állandó jelleggel, korszakokon átívelően a kerület részét képezte. Jelentős módosítások – a vizsgált időszak tekintetében – Trianon után érhetők tetten, amikor két ízben is igazításra szorultak a választókerület határai. Ezzel szorosan összefügg a potenciális szavazók számának kérdése is, amely folyamatos változásnak volt kitéve, sőt még azonos jogszabályi keretek között is szignifikáns eltéréseket eredményezett. A berettyóújfalui kerületben élő szavazati joggal rendelkező személyek száma 1848-tól kezdődően olyan mértékben csökkent, hogy csupán a századforduló idejére érte el és haladta meg a népképviselési rendszer bevezetésekor fennálló állapotokat. Horthy Miklós kormányzósága kezdetén a korábbiakhoz képest nagyobb tömegek számára volt biztosított a szavazati jog a bemutatott rendelkezéseknek köszönhetően, 1922 és 1931 között stagnálás, ezt követően pedig látványos gyarapodás mutatható ki. Ezt a tendenciát a korszak végén a szavazásra jogosultak körének csökkentése akasztotta meg, és ennek hatásaként a vizsgált választókerületben számuk az 1922-es szint alá került vissza.

Bár jelen áttekintő tanulmány nem tért ki a berettyóújfalui mandátumot megszerző és a választásokat elvesztő politikusok tevékenységének részletes bemutatására, ennek ellenére mintázatok e tekintetben is megfigyelhetők. A dualizmus időszakában a két nagy szerveződés, a kiegyezéstámogató kormánypárt és a függetlenségi attitűdű ellenzék küzdelme jellemezte a választókerületben tartott szavazásokat, és miként arra Szendrei Ákos is rámutatott, ezek politikai váltógazdaságban szereztek meg a szavazatok többségét. A közölt adatokból is kiténik, hogy mindvégig fontos tényezők maradtak a jelöltek személyes kvalitásai, ismertsége és lokális beágyazottsága. A választóközösség a pártkötelékeket és a politikai programokat kisebb mértékben vette figyelembe a döntéshozatali folyamatban. A monarchia felbomlása utáni időszakban is megőrződött ez a választói magatartás, így vált Berettyóújfalú ellenzéki kerületből kormánypártivá egyazon személy képviselő-sége alatt, ezt követően pedig a kormányzó párt magabiztos bázisává.

A vizsgálat eredményei egyúttal további kutatási irányokat is kijelölnek. A részvételi arányok alakulása, a községenkénti választási eredmények értelmezése, vagy akár a visz-

---

⁶¹ Szóke 2024. 18–25.

⁶² Kerepeszki 2014. 12–17.

számlések sajátosságainak feltérképezése is árnyalhatja az eddig felszínre került információkat. A részben hosszú időtartamú megközelítés által kirajzolódtak a fentebb bemutatott sajátosságok, azonban egy-egy választás elemzése és összehasonlítása révén újabb mozaikdarabokkal válhat teljesebbé a berettyóújfalui választókerületről alkotott kép.

Melléklet

A berettyóújfalui választásokon induló képviselőjelöltek névsora 1848–1939.⁶³

Választás éve	Megválasztott jelölt	Ellenjelölt(ek)
1848	Szivák Miklós	Csanády István
1849	Beöthy Ödön	
1861	Csanády Sándor (Határozati Párt)	nincs adat
1865	Csanády Sándor (Szélsőbal)	Pap Tamás (nem ismert pártállás)
1869	Csanády Sándor (48-as Párt)	Beöthy Algernon (Balpárt)
1872	Csanády Sándor (48-as Párt)	nincs adat
1875	Csanády Sándor (48-as Párt)	Móricz Pál (Szabadelvű Párt)
1878	Csanády Sándor (Függetlenségi Párt)	Beöthy Algernon (Szabadelvű Párt)
1881	Beöthy Andor (Szabadelvű Párt)	Csanády Sándor (Függetlenségi Párt)
1881	Orbán Balázs (Függetlenségi Párt)	Medzidradzsky Miksa (Szabadelvű Párt)
1884	Orbán Balázs (Negyvennyolcas Függetlenségi Párt)	Oláh Gyula (Szabadelvű Párt)
1887	Orbán Balázs (Negyvennyolcas Függetlenségi Párt)	nincs adat

⁶³ O'sváth 1875. 276.; Halász 1886. 18.; Nyakas 1981. 299–307.; Ruzsoly 2002. 14., 68.; Ballabás–Pap–Pál 2020. 139–140.; Szőke 2024. 18–25.; Választási mozgalmak. Ellenzék, 5. évf. (1884), 123. sz., 1884. május 27. 4.; Képviselő-jelölés. Félégyházi Hírlap, 8. évf. (1890), 17. sz., 1890. április 27. 3; A berettyó-újfalusi választás. Magyar Hírlap, 2. évf. (1892), 222. sz., 1892. augusztus 11. 8.; A mai választások. Szegedi Napló, 19. évf. (1896), 261. sz., 1896. október 30. 6.; Képviselő választás. Sárrét, 1. évf. (1901), 40. sz., 1901. október 6. 4.; Táviratok a választásokról. Független Magyarország, 4. évf. (1905), 1028. sz., 1905. január 27. 9.; Új képviselők. Ellenzék, 27. évf. (1906), 100. sz., 1906. május 3. 2.; Képviselőválasztások. Sárrét, 6. évf. (1910), 23. sz., 1910. június 5. 3.; Dr. Molnár Imre 2764 abszolút többséggel nyerte el a berettyóújfalui kerület mandátumát. Bihar, 7. évf. (1933), 40. sz., 1933. szeptember 28. 1.; A részletes eredmények kerületenként. Bihar, 9. évf. (1935), 14. sz., 1935. április 4. 2.

Adalékok a berettyóújfalui választókerület 1848 és 1939 közötti történetéhez

Választás éve	Megválasztott jelölt	Ellenjelölt(ek)
1890	Csanády Sándor (Negyvennyolcas Függetlenségi Párt)	Bethlen Aladár (Szabadelvű Párt)
1892	Csanády Sándor (Negyvennyolcas Függetlenségi Párt)	nincs adat
1892	Szunyogh Szabolcs (Szabadelvű Párt)	Pappszász Károly (Függetlenségi és 48-as Párt)
1896	Leszkay Gyula (Függetlenségi és 48-as Párt)	Szunyogh Szabolcs (Szabadelvű Párt)
1901	Leszkay Gyula (Függetlenségi és 48-as Párt)	
1905	Leszkay Gyula (Függetlenségi és 48-as Párt)	Balogh Tihamér (nem ismert pártállás)
1906	Leszkay Gyula (Függetlenségi és 48-as Párt)	
1910	Ertsey Péter (Nemzeti Munkapárt)	Leszkay Gyula (Függetlenségi és 48-as Párt)
1913	Cziffra Kálmán (Nemzeti Munkapárt)	Balogh Tihamér (Függetlenségi és 48-as Párt)
1916	Szilágyi Lajos (Nemzeti Munkapárt)	
1920	Szilágyi Lajos (Országos Kisgazda- és Földműves Párt)	Rignáth Béla (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)
1922	Szilágyi Lajos (pártonkívüli ellenzéki)	Görgey József (Egységes Párt)
1926	Szilágyi Lajos (Kispolgárok Országos Pártja)	
1931	Szilágyi Lajos (pártonkívüli kormánytámogató)	M. Szabó Pál (Független Kisgazdapárt)
1933	Molnár Imre (Nemzeti Egység Pártja)	Szabó Pál (Független Kisgazdapárt) / Böszörményi Zoltán (Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt)
1935	Molnár Imre (Nemzeti Egység Pártja)	Hegyemegi Kiss Pál (Független Kisgazdapárt)
1939	Vajay Károly (Magyar Élet Pártja)	Barta Károly (Független Kisgazdapárt)

Richárd Rajmond Szóke

Contributions to the History of the Berettyóújfalu Electoral District between 1848 and 1939

Reviewing the history of Hungarian parliamentary and national assembly election processes reveals numerous regional differences in the development of political life; different experiences shaped public affairs in cities and the countryside, which are less apparent at the macro level. This study aims to provide an overview of the Berettyóújfalu electoral district in Bihar County from the introduction of the popular representation system to the last election of the Horthy era, i.e., from 1848 to 1939. The main sources for this overview are the latest specialized literature, archival data, and contemporary press reports. This analysis describes the territorial changes of the electoral district, the evolution of the number of eligible voters, and the identity and party affiliations of the candidate representatives. These three aspects proved suitable for revealing patterns that also delineate new directions for research.

Források

Levéltári források

MNL HBVL IV.403.	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai.
---------------------	---

Nyomtatott források

MRT 1914.	Magyarországi Rendeleték Tára 1914. Negyvennyolcadik folyam. Bp. 1914.
MRT 1919.	Magyarországi Rendeleték Tára 1919. Ötvenharmadik folyam. Bp. 1919.
MRT 1922.	Magyarországi Rendeleték Tára 1922. Ötvenhatodik folyam. Bp. 1923.
Halász 1886.	Halász Sándor (szerk.): Országgyűlési Almanach. 1886. Képviselőház. Bp. 1886.
Szivák 1901.	Szivák Imre: Az Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíráskodás codexe – közjogi anyaggyűjtemény. Bp. 1901.

Sajtóforrások

Belügyi Közlöny, 27. évf. (1922), 11. sz., 20. sz.; 44. évf. (1939), 21. sz.
Bihar, 7. évf. (1933), 40. sz.; 9. évf. (1935), 14. sz.
Bihar Népe, 2. évf. (1922), 16. sz.
Ellenzék, 5. évf. (1884), 123. sz.; 27. évf. (1906), 100. sz.
Félegyházi Hírlap, 8. évf. (1890), 17. sz.
Független Magyarország, 4. évf. (1905), 1028. sz.
Magyar Hírlap, 2. évf. (1892), 222. sz.
Sárrét, 1. évf. (1901), 40. sz.; 6. évf. (1910), 23. sz.; 12. évf. (1916), 31. sz.
Szegedi Napló, 19. évf. (1896), 261. sz.

Szakirodalom

- Ballabás–Pap–Pál 2020. Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit: Az országgyűlés tagjainak archontológiája. Eger, 2020. (Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2.)
- Boros–Szabó 2008. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások. Bp., 2008.
- Cieger 2021. Cieger András: A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. köt. A képviselőház (1865–1918). Bp., 2021. (A magyar országgyűlések története)
- Erényi 2010. Erényi Tibor: Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1921–1947. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. 266–282.
- Gergely 2010. Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. 46–82.
- Gerő 1988. Gerő András: Az elsőpró kisebbség. Bp., 1988.
- Gyáni–Kövér 1998. Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 1998.
- Hollósi 2015. Hollósi Gábor: Országgyűlési választási rendszer és választójog a Horthy-kori Magyarországon. In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás: a Nemzeti Köszolgálati Egyetem köz-igazgatás-tudományi szakmai folyóirata, 3. (2015) 1. sz. 115–133.
- Hubai 1999. Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. In: Múltunk, 44. (1999) 1. sz. 44–69.
- Hubai 2001. Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. köt. Bp., 2001.
- Ignác 2018. Ignác Károly: Választói magatartás 1926-ban. In: Múltunk, 63. (2018) 1. sz. 87–134.
- Kerepeszki 2014. Kerepeszki Róbert: Berettyóújfalvi és Bihar vármegyei választások a két világháború között. In: Új Nézőpont, 1. (2014) 1. sz. 7–17.
- Murádin 2015. Murádin János Kristóf: Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In: VERITAS Évkönyv 2014. Szerk.: Ujváry Gábor. Bp., (2015). 223–253.

- Nyakas 1981. Nyakas Miklós: Berettyóújfalú politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. In: Berettyóújfalú története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalú, 1981. 299–321.
- O'sváth 1875. O'sváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875.
- Pap 2016. Pap József: Az első népképviselők és a népképvisélet kezdetei Magyarországon. In: Aetas, 31. (2016) 1. sz. 21–44.
- Pintér 2010. Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. 183–217.
- Pölöskei 2009. Pölöskei Ferenc: A választójog és a választási rendszerek 1848–1939 között. In: Jogtörténeti Szemle, [évf. n.] (2009), 2. sz. 16–28.
- Püski 2006. Püski Levente: A Horthy-rendszer. Bp., 2006.
- Püski 2021. Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Bp., 2021. (A magyar országgyűlések története)
- Ruszoly 2002. Ruszoly József: Az országgyűlési népképvisélet kezdetei Bihar vármegyében. In: Acta Universitas Szegediensis – Acta Juridica Et Politica, 62. (2002) 17. sz. 1–75.
- Szendrei 2024. Szendrei Ákos: A berettyóújfalú országgyűlési választókerületben 1848 és 1918 között mandátumot szerzett képviselők összehasonlító vizsgálata. In: Berettyóújfalú és Berettyószentmárton 19. századi társadalomtörténeti kérdései. Szerk.: Török Péter. Berettyóújfalú, 2024. 81–131.
- Szóke 2022a. Szóke Richárd Rajmond: Adalékok Berettyóújfalú sajtó- és választástörténetéhez – Az 1922-es helyi nemzetgyűlési választás. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXVII. Szerk.: Török Péter. Berettyóújfalú, (2022). 83–130.
- Szóke 2022b. Szóke Richárd Rajmond: Az Egységes Párt 1922-es berettyóújfalú kampánya. In: Új Nézőpont, 9. (2022) 2. sz. 5–21.
- Szóke 2024. Szóke Richárd Rajmond: Katona, szerkesztő, képviselőjelölt – Adalékok piskárkosi dr. Szilágyi Lajos élettörténetéhez. In: A Bihari Múzeum Évkönyve XXIX. Szerk.: Török Péter. Berettyóújfalú, (2024). 7–36.
- Turbucz 2007. Turbucz Dávid: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. In: Múltunk, 52. (2007) 4. sz. 228–254.
- Varga 2010. Varga Lajos: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk.: Földes György – Hubai László. Bp., 2010. 15–45.

Internetes források

- Ezer év törvényei. Ezer év törvényei. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>
- Szálkai Szálkai Tamás: Bihar vármegye és a Hajdúkerület közigazgatási beosztásának története 1849-ig. In: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Szerk.: Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc. http://data.bbml.hu/kozigazgatas/tanulmanyok/tanulm%C3%A1ny_szg.htm (Utolsó letöltés: 2025. május 25.)
- Szikla Szikla Gergő: Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013. In: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Szerk.: Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc. http://data.bbml.hu/kozigazgatas/tanulmanyok/tanulm%C3%A1ny_szg.htm (Utolsó letöltés: 2025. május 25.)
- Szilágyi Szilágyi Ferenc: A romániai Bihar megye közigazgatás-történeti fejlődése Trianontól napjainkig. In: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Szerk.: Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc. http://data.bbml.hu/kozigazgatas/tanulmanyok/tanulm%C3%A1ny_szg.htm (Utolsó letöltés: 2025. február 5.)

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

**A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.**

**A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.**

**KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOL-
JÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!**

**A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.**

**FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!**

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)